

Ova je pojava zanimljiva upravo stoga što je poznata svim bunjevačkim ograncima. Ima joj traga na njihovu mogućem izvorišnom području i među primorsko-ličkim Bunjevcima, a osobito joj je sačuvan trag u regionalnoj bunjevačkoj skupini subotičkog kraja. Ova je pojava, kao i prethodne, potvrđena i na područja jugoistočno od njezine pretpostavljene matične jezgre. Zanimljivo je da između bunjevačkog ogranka na jugu i zapadu u međuprostoru prema sjevernom bunjevačkom ogranku traga ovoj pojavi ima samo u hrvatskim krajevima Bosanske Posavine, no činjenica da je ona poznata upravo na svim bunjevačkim područjima i na njihovu ishodišnom prostoru značajne su potvrde njezina kontinuiteta. Riječ je, čini se, upravo o pojavi koja je svojstvena upravo ovoj hrvatskoj skupini, koja se nije šire prenosila na druge skupine stanovništva s kojima su dolazili u doticaj nakon razlaza sa svojega matičnoga područja. Premda rijetke, potvrde u Bosanskoj Posavini ipak su značajan pokazatelj tih doticaja. Nisu pritom zanemarive niti potvrde te pojave u Popovu polju u istočnoj Hercegovini i u Crnogorskom primorju. Potvrde specifičnog običaja, koji po svom obliku podsjeća na predsvadbeno darivanje, mogle su na područje Banata dospjeti drugim putovima od ove bunjevačke tradicije s istih ili susjednih ishodišnih prostora.

Zanimljiva je u okviru ove pojave i obveza darivanja zeta pri prvom posjetu zeta punici nakon svadbe. Katkada se u dinarsko-dalmatinskom pojasu od Cetinske i Sinjske krajine, i dijelova Splitske zagore preko Livanjskog polja, pa do Širokog Brijega, darivanje nakon svadbe usmjeravalo se sa kćeri i prema zetu. Ta je pojava zanimljiva budući da je i u podunavskih Bunjevaca u tom razdoblju osim kćeri darivan i zet, s tom razlikom da zet prvi put treba posjetiti punicu na blagdan materica, specifičan obiteljski blagdan koji je u podunavskih Bunjevaca osobito važan, a praznuje se i u dinarskim i u jadranskim krajevima. Tom je prigodom punica darivala zeta u pravilu košuljom, dok je kćer također dobivala darove u tekstilnim predmetima (usp. Jaramazović Čurković 2014:73-76).¹⁹⁶

2.3. Specifični elementi svadbenih običaja i obreda

2.3.1. Specifični elementi vezani uz vodu u svadbenim običajima

2.3.1.1. Prijelaz preko vode ispred nevjestina i/ili mladoženjina doma

Ovu sam pojavu u prethodnim istraživanjima samo okvirno predstavila kao karakterističnu za podunavske Bunjevce i Vlahe u sjeveroistočnoj Srbiji (Černelić 1991:132).¹⁹⁷ Značajna je jedina potvrda ove pojave u ličkih Bunjevaca prema novi-

¹⁹⁶ Spomenute bi potvrde i podudarnosti ove pojava, kao i pravila vezana uz prvi posjet zeta punici (kakvih ima i u drugim krajevima) bilo zanimljivo razmotriti u širem prostornom kontekstu, u usporedbi s darivanjem nevjeste i njezinih ukućana u razdoblju nakon svadbe na važnije obiteljske blagdane.

¹⁹⁷ Ova je tema kasnije razmatrana u jednom mojem samostalnom članku s naslovom: „Watercrossing of the Wedding Procession“. *Studia ethnologica Croatica* 14/15 (2002/2003.): 5-21 (2004). Za potrebe komparativne analize u ovome poglavlju detaljnije se prikazuje odvojeno od drugih specifičnih elemenata vezanih uz vodu u svadbenim običajima.

jim istraživanjima u Lovincu (ibid. 2010). Svatovi su ispred jedne ili druge ili obje svatovske kuće stavljali novac u posudu ili korito s vodom kako bi stekli pravo prelaska preko vode, odnosno da bi mogli stupiti u kuću. Ovaj je postupak karakterističan za regionalnu bunjevačku skupinu u okolici Sombora, a potvrda ima još u Bajmoku i u Subotici prema nekim starijim izvorima (a prema najnovijim istraživanjima i u drugim naseljima subotičkog kraja) te u Erčinu u okolici Budimpešte i u Gari i Vancagi u južnoj Mađarskoj.¹⁹⁸ Kuća predstavlja središte obiteljskog i društvenog života, uz koju se vezuju brojni magijski i simbolički postupci u svadbenim običajima. Svatove predstavljaju dvije suprotstavljene skupine. Njihov je konačan cilj bio postupno smanjiti tu suprotstavljenost jednih prema drugima do trenutka kada će se, prema ustaljenom tradicijskom slijedu svadbenih događanja, integrirati. Na putu do postizanja te integracije potrebno je savladati određene zapreke kako bi se steklo pravo pristupa na tuđi teritorij od kojih svaka strana zauzima vlastiti prostor, a u svadbenim običajima kuća simbolizira taj prostor. Jednu od takvih zapreka predstavlja korito ili posuda s vodom preko koje se može stupiti u kuću tek kada se plati prijelaz preko vode. Mnoge obredne radnje odigravaju se na pragu kuće jer prag predstavlja posvećeno mjesto; u ruralnom graditeljstvu prag predstavlja graničnu crtu koja dijeli domaći, srodnički i obiteljski kult od vanjskog svijeta suprotstavljenih, neprijateljskih i zlih sila. Da bi se spriječio njihov utjecaj i ulazak u prostor unutar kuće koriste se mnoga apotropejska sredstva (usp. Komorovský 1976:237). Granično područje između unutarnjeg i vanjskog svijeta ne moraju uvijek predstavljati ulazna vrata u kuću, premda je najčešće upravo tako. Katkada se granična crta razdvajanja pomiče prema van do dvorišne *kapije* ili prema unutra do ulaznih vrata jedne od unutarnjih prostorija kuće. Područje zastupljenosti ove pojave, osim spomenutoga, obuhvaća istočne dijelove panonskog prostora: Slavoniju, Srijem, Vojvodinu, dijelove rumunjskog Banata i jugoistočne Mađarske s rumunjskim stanovništvom. Osim u sjeveroistočnoj Srbiji poznata je i u njezinim jugoistočnim dijelovima.

Posuda ili korito s vodom simbolizira vodu (rijeku) kao jednu od mnogih zapreka koje svadbena povorka treba savladati da bi stekla pravo ulaska u kuću suprotne strane. Jedna od svatovskih strana ili njihov odabrani zastupnik bio je dužan ubaciti kovanice novca u vodu da bi se steklo pravo ulaska u kuću. U istočnim panonskim prostorima prijelaz preko vode najčešće se plaćao ispred nevjestina doma. To se ponekad činilo kada su svatovi dolazili po nevjestu da bi je odveli na vjenčanje¹⁹⁹ ili nakon povratka s vjenčanja u nevjestin dom.²⁰⁰ Katkada se prijelaz preko vode

¹⁹⁸ Černelić 1991:45, 188; ibid. 2012; Deisinger 1953; Jaramazović 2011; Firanj 2016:125.

¹⁹⁹ Bogišić 1874:238; Petrović 1985; Markovac 1935:249; Filakovac 1906:118; Šalić 1990:95; 30. međunarodna... 1996:46; Bonifačić Rožin 1976; Petrović 1985 (Koška); ibid. 1989b; Demir 1994; Marković 1994; Perić 1995; Sinožić 1995; Šarić 1995; Balen 1996; Krečak i Paun 1996; Adžaga 1997; Đurčević s.a.; Černelić 1983; Bellosics 1909:403; Sarosács 1968:115; Deisinger 1953.

²⁰⁰ Štigmayer 1996; Lukić 1924:326; Lukić 1911-1912.; Marković 1986:37; Krpan 1990:201; Toldi 1994:120; Njikoš 1970:53; Domaćinović s.a.; Kravić s.a.; Stojanac s.a.; Škarić 1939:106; Dimitrijević 1969-1970:92; Šorgić 2009:119; Šibalin 1972.

plaćao ispred obje svatovske kuće: u đakovačkom kraju u Slavoniji, u podunavskih Bunjevaca somborskog kraja, u Vancagi u južnoj Mađarskoj i, prema jednom starijem izvoru, u bačkih Bunjevaca uopće, te u Svinjici u Srba u rumunjskom Banatu.²⁰¹ Korito s vodom ponekad se nalazilo pred pragom mladoženjina doma u panonskim krajevima, osobito u Vojvodini: prema terenskim istraživanjima u Bajmoku, a prema pojedinim starijim izvorima i u Subotici u podunavskih Bunjevaca te prema najnovijim podacima na Nenadić salašima.²⁰² Značajna je jedina potvrda ovoga običaja pred mladoženjinim domom u Lovincu kod ličkih Bunjevaca (Černelić 2010). U Srba u Srijemu korito s vodom katkada je bilo ispred nevjestine kuće po povratku s vjenčanja, a katkada ispred mladoženjine kuće (Bosić 1989*-1990:269). U Vlaha u sjeveroistočnoj Srbiji također se moglo ući u kuću tek kada bi se platilo za prijelaz preko vode, ponekad samo ispred ulaza u mladoženjin dom.²⁰³ Nešto rjeđe se posuda s vodom nalazila ispred ulaza u nevjestin dom (Pantelić 1970:133, 138; *ibid.* 1975:133, 134). U Sićevu u području Nišave i u okolici Vranja u jugoistočnoj Srbiji, novac se bacao u posudu s vodom ispred mladoženjina doma (Mihailović 1971:94; Vukanović 1972:183-184). Zanimljive su još dvije suvrstice ove pojave. U trakijskih i maloazijskih Bugara svatovi su bacali novac u posudu s vodom kada je nevjesta napuštala svoj roditeljski dom (Vakarelski 1935:374). U Rumunjskoj prema općim podacima nevjesta je plesala pred odlazak u crkvu na vjenčanje oko drvene posude s vodom, u koju se bacao sitan novac (Comiseș 1968:173). Samo je u Otoku kod Vinkovaca potvrđen podatak da se prijelaz preko vode plaćao ispred kumove kuće i to kada se drugoga dana svadba nastavlja u njegovu domu (Lovretić 1897:445).

Prema većini potvrda ovoga običaja svi su svatovi plaćali prijelaz preko vode da bi stekli pravo ulaska u jednu od svatovskih kuća. Katkada se to odnosilo samo na određene svatove. Tu dužnost imao je samo kum u Sikirevcima i Nuštru u Slavoniji, u Gari i Vancagi u podunavskih Bunjevaca u južnoj Mađarskoj, a u Homolju u sjeveroistočnoj Srbiji uz kuma i stari svat.²⁰⁴ U okolici Slavonskog Broda, u Somboru i okolnim bunjevačkim naseljima i u Lovincu kod ličkih Bunjevaca kum je bio dužan prvi platiti, a za njim ostali svatovi (Toldi 1994:120; Černelić 1986a; *ibid.* 2010). Drugdje je kum imao nešto drukčije obveze. U beogradskom Podunavlju plaćao je prijelaz preko vode za nevjestu, u nekim mjestima broskog Posavlja i Srijema za mladence, u Vrbici kod Đakova i u Retkovicima za sebe i neke od važnijih časnika (u Vrbici još i za nevjestu, a u Retkovicima za svirače); u Koritni kod Đakova kum i stari svat plaćali su za mladence i za djeveruše, a ostali za sebe.²⁰⁵ U Koški kod

²⁰¹ Karalić 1967-1968; Vinkešić 1991:21; Černelić 1991:188; *ibid.* 1983; Mamuzić 1872:268; Pantelić 1971:65. Ovaj je običaj potvrđen i prema najnovijim istraživanjima u Vancagi, s tom razlikom da se spominje samo kad se išlo po nevjestu, a ne u obje kuće kako su to potvrdila ranija istraživanja (Černelić 2012).

²⁰² Petrović 1985; *ibid.* 1987 (Šaptinovci); Kegalj 1996; Premuž 1996; Lasić 1997; Kesejić 1948-1949; *ibid.* 1950; Bartolović 1944:31; Rajić 1919:46; Erdeljanović 1930:238; Černelić 1991:188; Bosić 1992:69; Popov 1969-1970:62; Hocopán 1983:307; Petrović 1931:105; Firanj 2016:125.

²⁰³ Bošković-Matić 1962:154; Milosavljević 1913:174; Đorić et. al. 1977:132; Pantelić 1981:271.

²⁰⁴ Marković 1986:37; Domaćinović s.a.; Šibalin 1972; Černelić 1983; Milosavljević 1913:174.

²⁰⁵ Petrović 1931:105; Lukić 1924:326; Stojanac s.a.; Filakovac 1906:118; Šalić 1990:95; Moser s.a.; Perić 1995.

Našica prijelaz preko vode plaćali su samo stariji gosti (Petrović 1985). *Diver* je bacao novac u korito s vodom u Erčinu u okolici Budimpešte prije nego što je stupio u kuhinju u nevjestinu domu (Deisinger 1953). U Bođanima u bačkih Šokaca tu dužnost imali su samo nevjestini svatovi kad su dolazili u pohode na pir s darovima u hrani, dok u susjednom Baču nevjestine rođakinje nisu plaćale da bi ušle, već da bi izašle iz kuće (Kesejić 1950; *ibid.* 1948-1949; Bartolović 1944:31). Slično su u sjevernom Banatu vozarinu trebale platiti *debele kume*, žene iz kumove kuće, koje su nosile mladencima darove na pir (Popov 1969-1970:62). U Negotinskoj krajini prvi je plaćao mladoženjin otac, za njim stari svat i svi ostali svatovi, dok u okolici Vranja nevjesta nije htjela ući u novi dom dok svekar ne bi ubacio novac za nju u korito s vodom (Pantelić 1970:133; Vukanović 1972:183).

U većini krajeva istočnog panonskog prostora korito s vodom simboliziralo je jednu od obližnjih rijeka, a novac se plaćao da bi se prešlo preko Save, Drave ili Dunava. Antun Vujević (r. 1954.) iz Lemeša prisjeća se ovoga običaja:

... kao prilazi se Dunav, pa moraš za kompu platit. Ne znam di se i kome to plaćalo, al...Nije to bilo zdravo skupo, al bilo je niko korito kad si ulazio i moraš dat' što god – to je onda za kuvarice ili... (Jaramazović 2011).

Rijeka Morava ima slično simboličko značenje u homoljskom kraju sjeveroistočne Srbije (Milosavljević 1913:174). Zanimljivo je da se prema starijim općim podacima za Srijem i Slavoniju korito s vodom uspoređuje s morem (Stojanović 1881:231). Drugdje se ne spominje prijelaz preko rijeke, već se „glumilo“ plaćanje za prijelaz preko vode skelom.²⁰⁶ U beogradskom Podunavlju vozarinu je plaćao kum (Petrović 1931:105). U panonskim krajevima, a katkada i u nekim vlaškim, uz korito s vodom bile su i neke druge pomoćne zapreke, kao što su štap, veslo, metla ili varjača, koje su služile da bi spriječile nasilan pokušaj ulaska svatova ili da bi se njima imitiralo veslanje po vodi, npr. u Retkovicima, u Slavoniji i Srijemu prema općem podatku, u Subotici, sjevernom Banatu i beogradskom Podunavlju.²⁰⁷ Različite osobe u raznim krajevima pokušavale su spriječiti ulazak svatova u kuću prije nego što bi platili za prijelaz preko vode. Katkada su svatovi morali preskočiti preko korita s vodom – npr. u Gari u južnoj Mađarskoj u Bunjevaca, u selu Sićevo u Nišavi u jugoistočnoj Srbiji, a u Svinjici u rumunjskom Banatu morali su preskočiti preko štapa koji se postavio ispred korita s vodom (Šibalin 1972; Mihailović 1971:94; Pantelić 1971:65). U većini izvora također se ne navodi kome je pripao novac sakupljen na ovaj način, no katkada ti podatci pokazuju zanimljive regionalne značajke. U istočnom panonskom prostoru u nekim se izvorima ističe da je novac pripao kuharici ili redušama.²⁰⁸ Novac je bio namijenjen nevjesti u Mohaču i Erčinu u hrvatskih skupina u Mađarskoj te u rumunjskom Banatu i u nekim krajevima istočne Srbije.²⁰⁹

²⁰⁶ Bartolović 1944:31; Kesejić 1950; Rajić 1919:46; Popov 1969-1970:62; Demir 1994.

²⁰⁷ Rajić 1919:46; Popov 1969-1970:62; Petrović 1931:105; Filakovac 1906:118; Stojanović 1881:231.

²⁰⁸ Karalić 1967-1968; Kravić s.a.; Stojanac s.a.; Bosić 1989-1990:269.

²⁰⁹ Sarosács 1968:115; Deisinger 1953; Pantelić 1970:133, 138; *ibid.* 1971:65, 68; *ibid.* 1975:134; Vukanović 1972:183.

U okolici Vranja, u najistočnijem području u kojemu je ova pojava potvrđena, prijelaz preko vode nešto je različit od istoga običaja u drugim krajevima. Svekar je bio dužan platiti nevjesti da ona pristane ući u novi dom, pritom bi joj obećao kao dar i dio svoje imovine. Nakon što je platio, uzeo je snahu za ruku i ona je preskočila preko korita i ušla u kuću. Nakon toga ostali su svatovi bacali novac u korito za nevjestu (Vukanović 1972:183). Ovaj običaj povezan je dijelom i s običajem drukčijeg značenja, odnosno sa svekrovom obvezom darivanja snahe prije nego što ona stupi u svoj novi dom. Zanimljivo je da je sličan običaj bio poznat i u istočnom panonskom prostoru (i među bačkim Bunjevcima, kao jedan od običajnih postupaka ispred mladoženjina doma), premda nije bio povezan s obredom prijelaza preko vode (usp. Černelić 1991:131). Čini se da i najnovije potvrde varijante ovoga običaja, a kazivači pritom ne spominju niti prijelaz preko vode niti ovakvu obvezu svekra, ukazuju na promjene, reduciranje i spajanje pojedinih običajnih postupaka. U Kačmaru su ukućani bacali novac na kućni prag u trenutku kad ga je nevjesta prelazila, a u Čikeriji je to činila svekrva i pritom polijevala nevjestu svetom vodom (ibid. 2012).

Katkada je nevjesta pri prijelazu preko vode prskala svatove. Tako su se u bačkih Šokaca i među Vlasima u nekim selima u Negotinskoj krajini ponekad prskali svatovi koji su izbjegavali plaćanje prijelaza (Kesejić 1950; Pantelić 1970:133, 138). U sjevernom Banatu do prskanja je dolazilo uslijed imitacije vožnje preko vode: žene su stajale na jednom kraju korita što je uzrokovalo prelijevanje vode i prskanje na drugome kraju (Popov 1969-1970:62). Slično tome, prskalo se i izvrtalo korito i u okolici Slavenskoga Broda (Demir 1994). Prskanje svatova kao popratni postupak javlja se i uz jedan drugi običaj, o kojemu će biti riječi u sljedećem poglavlju, ponekad povezan i s obredom prijelaza preko vode. Njihovo je značenje različito, kao i prostorni razmještaj, premda se dijelom podudaraju i šira područja njihove zastupljenosti, ne nužno u istom užem području i prema istom izvoru.

2.3.1.2. Obaranje posude s vodom

Običaj bacanja novca u posudu s vodom u nekim je vlaškim područjima sjeveroistočne Srbije isprepleten s običajem obaranja posude nogom nakon plaćanja prijelaza. U okolici Bora nevjesta je prskala svatove grančicom bosiljka dok su ulazili u kuću i bacali novčiće u posudu s vodom; kad su svi svatovi prošli, nevjesta je u Zlotu, a mladenci ili samo mladoženja u Oštrelju, oborila nogom posudu s vodom, a nevjesta je pokupila rasuti novac (Đorić et.al. 1977:132; Pantelić 1975:133-134). U nekim vlaškim mjestima ovaj običajni postupak nije povezan s bacanjem novčića u vodu, već se oba postupka neovisno jedan od drugoga prakticiraju u istim mjestima ili na istom području. Kada je nevjesta izlazila iz svojega doma u pratnji djevera u Vlahu u Vratni u Negotinskoj krajini, iznosili su posudu s vodom i grančicom bosiljka kojom je ona poškopila svatove, a ostatak je vode prolila niz stepenice. U drugim selima nevjesta je prevrnula čašu s vodom (vinom) koju su joj podmetnuli pred noge, a ponegdje je zgazila da se razbije (Pantelić 1970:139). Slično je i u okolici Zaječara. Prije nego što je nevjesta napustila svoj dom u nekim selima prevrnula je posudu s

vodom, a u drugim selima trebala je zgaziti čašu u kojoj je voda s bosiljkom i pritom je razbiti. Zanimljiv je specifičan postupak u sjevernijim dijelovima ove uže vlaške regije: ispred mladoženjina doma svatovi su bili dužni platiti prijelaz preko prosute žeravice i posude s vodom, a dok su to činili svekrva ih je prskala vodom (Pantelić 1978:372; 378). Ta dva običajna postupka povezana su i u Sikirevcima u Slavonskoj Posavini. Nakon što je kum platio za prijelaz preko vode nevjesta bi prolila vodu iz korita (Marković 1986:37). Zanimljiv je detalj i u svadbenim običajima bosanskih Muslimana: nevjesta je prolila vodu iz *ibrika* niz stepenice za sreću u braku (Hangi 1906:187). U sjeveroistočnoj Bosni kod Tuzle i muslimanske i pravoslavne nevjeste prevrtale su nogom dva *ibrika* s vodom koji su se nalazili pred pragom mladoženjina doma s lijeve i desne strane, a u mnogim mjestima s druge strane Drine pravoslavne nevjeste su pred vratima razbijale nogom krčag s vodom; potvrda te pojave ima još u Srebrenici i u Posavini (Đorđević 1984:300-301; Lilek 1898:59).

Neki od tih elemenata običaja prakticirali su i Vlasi u sjevernoj Grčkoj. Po dolasku svatova po nevjestu novac je u vrč s vodom ubacivao djever i potom ga rušio nogom. Nvjesta je trećega dana svadbe odlazila po vodu, tri puta je nalila i izlila vodu iz vrča; kod trećega nalijevanja vode djever je ubacio novčić u vrč i kada je nevjesta izlila vodu okupljeni dječaci nastojali su se domoći novčića u blatu (Wace i Thompson 1972:115, 123). Srodnih postupaka bilo je i na području istočne Hercegovine. U gornjoj Hercegovini i u Ljubovu kod Trebinja u Srba nevjesta je odčepila *burilo*, posudu za nošenje vode, koja se nalazila ispred vrata mladoženjina doma, i u nju ubacila novac, dok je u Popovu polju iz takve posude izvadila jabuku sa zabodenim novcima i ostavila je na otvoru posude (Bratić 1903:391; Lilek 1898:25-26; Mićović 1952:195). Prema drugom izvoru za gornju Hercegovinu djever je prevrtao posudu s vodom (Grđić-Bjelokosić 1890:336). Specifična varijanta povezanosti dva običajna postupka potvrđena je u trakijjskih i maloazijskih Bugara: kada je nevjesta napuštala roditeljski dom, svatovi su bacali novac u posudu s vodom, ona se tri puta poklonila pred vodom i gurnula je nogom, a ponegdje joj je majka prolijevala vodu pred noge (Vakarelski 1935:374). Sličan je postupak bio i u Ljeskovcu i Trnovskoj okolici prilikom skidanja svadbenog oglavlja, a novac koji se iz oborene posude rasuo pokupila su djeca (Bogišić 1874:260). I u svadbenim običajima na jugu Albanije bilo je srodnih postupaka: nevjestina majka dočekivala je mladoženju na vratima, on joj je poljubio u ruku, a ona ga je potom kiticom cvijeća prskala iz posude s vodom koju je držala u ruci. Mladoženja je ubacio novac u posudu s vodom, potom mu je punica zatakla maramicu na desno rame (Hahn 1853:145). Premda se primjeri navedenih običaja i međusobno razlikuju u pojedinostima, a po značenju se razlikuju i od obreda prijelaza preko vode, zajednički elementi koji ih povezuju jesu postupak ubacivanja novčića u posudu s vodom i rušenje te posude, a oba se ta postupka odigravaju na graničnom prostoru jedne ili druge svatovske strane.

Na istom području postupak prolijevanja vode nije uvijek povezan s bacanjem novčića u vodu. Zanimljiva je ipak njihova povremena povezanost, a obje varijante izvode se katkada na istom području, premda imaju različito značenje. I u

slučaju kada su ta dva postupka povezana, postoji temeljna razlika u značenju u odnosu na plaćanje prijelaza preko vode. Dok taj postupak ima osnovno značenje otkupa prava da bi se stupilo na tuđi teritorij (pored drugih mogućih simboličkih, magijskih i mitoloških konotacija) bacanje novčića u vodu prije nego što se obori posuda s vodom ima u prvom redu značenje darivanja vode, odnosno prinošenja žrtve vodi sa svim popratnim značenjima koje takav postupak još može imati. Uz spomenute primjere povezanosti tih postupaka, na području istočne Hercegovine katkada se nije moralo darivati vodu prije nego što se oborila posuda (nogom). Kao samostalan postupak ima različito značenje od obje prethodno razmatrane pojave, a u prvom redu magijsko. Zanimljivi su načini ispreplitanja i miješanja elemenata običajnih radnji koje u osnovi imaju različito značenje. U isto vrijeme tim se kombinacijama mijenjalo i njihovo značenje. U selu Ravno u Popovu polju u Hrvata i u Gackome u Srba nevjesta je odčepila *burilo*, posudu za nošenje vode, koja se nalazi pred vratima mladoženjine kuće, a u Mostaru pred kuhinjom, i pustila je da se voda izlije (Palunko 1908:260; Delić 1907:281; Semiz 1915:595). U Dobranjama kod Metkovića nevjesta je pristupajući s *đeverom* u pratnji otvorila *burilo* s vodom nek teče (Škarica 1897). Na području Neuma nevjesta je prolila vodu iz posude i ostavila jabuku za djevojku koja je donijela vodu (Kajmaković 1959:123). U Topolom kod Stona nevjesta je prolila kantu vode, a u Vidu na ušću Neretve *barilo* s vodom (Lamza s. a.; Bonifačić Rožin 1964a). Još je jedna varijanta zabilježena u Bosni: pred vratima mladoženjina doma nalazila se drvena posuda s vodom, koju je nevjesta trebala proliti (Drobnjaković 1937:86). U selima Dubrovačkog primorja nevjesta uzme vode iz *barila* i polijeva ispred kuće po dvorištu (Raguž 1993). Zanimljiva je i potvrda varijante toga običaja u starome Dubrovniku iz 15. stoljeća: nevjesta je nogom prevrнула posudu punu mlijeka ili vode pomiješane s mlijekom, uz tumačenje da tim postupkom unosi u kuću obilje ovozemaljskih dobara (Diversis de Quartigianis 1973:69). Nešto drukčiji postupak zabilježen je u Boki kotorskoj. Nevjesta je posipala pšenicu po kući, potom je posudu sa pšenicom stavila na prag i gurnula je nogom tako da se prospe prema unutrašnjosti kuće (Vukmanović 1976:281). Na drugom kraju Jadrana, u nekim mjestima u Čičariji u Istri, također je potvrđena varijanta ovoga običajnog postupka, premda je tumačenje različito. Zemljani lonac bio je postavljen kod ognjišta. U njemu je bilo malo vode i nešto srebrnoga novca, a nevjesta ga je kao slučajno prevrнула da se voda prolije. Prisutni su prigovarali zašto se lonac razbio, ali svekrva je naglasila da je time donijela sreću u kuću i pokazivala svatovima razasuti novac (Mikac 1963:321, 326). Drugdje po Istri (Bužeština, Kringa) nevjesta je na sličan način i s istim tumačenjem trebala nogom prevrnuti lonac u kome se nalazio kolač (ibid. 1977:157, 186). Drugdje je nevjesta nogom udarala lonac sa svrhom da ga razbije ili je stavljala kolač na lonac, a djeveri su ga na isti način razbili (Bonifačić Rožin 1952; ibid. 1953a; ibid. 1953e).

Na području južnog Pomoravlja dužnost obaranja posude s vodom imao je mladoženja (Đorđević 1958:469; Stojančević 1974:446). U Makedoniji je potvrđena varijanta ove pojave samo u Maleševu: nevjesta je dobila posudu s vodom koju je prolila po zemlji da bi imala sreće kao što voda teče, a drugoga dana svadbe, kada je odlazila po vodu, djever je zahvatio vodu i odložio posudu na zemlju, nevjesta joj

se poklonila i gurnula je nogom (Pavlović 1928:232, 236). I u Bugarskoj ima tragova toj pojavi u pojedinim krajevima, uz već spomenutu kombinaciju s bacanjem novca u vodu, npr. u okolici Mihailgradskoga u sjeverozapadnoj Bugarskoj kada nevjesta odlazi na vodu drugoga dana svadbe: svatovi su plesali kolo oko posude s vodom koju je nevjesta tijekom plesa gurnula nogom da se prolije (Elčinova 1989:123).

Premda u istočnom panonskom prostoru prevladava pojava plaćanja za prijelaz preko vode, rjeđe je usporedno, ali neovisno od te pojave, potvrđen i običaj polijeivanja i rušenja posude s vodom. Uz već spomenutu kombinaciju ta dva običajna postupka u Sikirevcima, ima nekoliko sporadičnih potvrda obaranja posude s vodom po čitavome panonskom prostoru. Prije svega, značajna potvrda zabilježena je u Kačmaru u južnoj Mađarskoj – jedina takva za podunavske Bunjevce. Svekar i svekrva stavili su pred prag *ćupicu* s vodom koju je nevjesta morala prevrnuti da bi imala lagan porod (Batinkov 1977). Zbog izoliranosti ovoga podatka moglo bi se pomišljati da su neke skupine podunavskih Bunjevaca taj običaj usvojile u Podunavlju, međutim ni susjedne skupine, s kojima su mogle biti u bližem kontaktu, ne poznaju taj običaj. Očito je riječ o običajnom postupku kojega su Bunjevci ranije poznavali, koji se postupno i već dosta dugo izostavljao iz običajne procedure budući da mu nema traga ni u zapisima iz 19. stoljeća. Ni najnovija istraživanja među podunavskim Bunjevcima nisu ovu pojavu potvrdila. Sporadičnih potvrda ima u daljoj okolici: u Jarkovcu u Banatu nevjesta je oborila lončić s vodom u kojem se nalazilo cijelo jaje (Bota 1954:133); u Kraljevcima u Srijemu dužnost je nevjeste bila razbiti posudu punu vode ili je prevrnuti (Kravić s. a.). I u Mohaču u Mađarskoj Baranji postavilo se korito s vodom pred mladoženjinom kućom i nevjesta ga prevrnula sa svrhom da tako lako rodi kao što se lako voda iz korita izlila (Sárosacs 1968:118). Prema podatcima s kraja 19. stoljeća na području bivše Gradiške pukovnije zabilježena je varijanta ovoga običaja: iza blagoslova u nejestinu domu žene su u kuhinji postavile lonac pun mlijeka ili sirutke o kojega je nevjesta trebala nogom zapeti da se mlijeko prolije kako bi u braku živjeli u obilju (Stojanović 1881:57). Zanimljive su i varijante istoga običajnog postupka u zapadnim krajevima, u srednjoj i sjevernoj Hrvatskoj (Drganc 1935:216; Cajnko 1986:182; Ivančan i Lovrenčević 1969:22).

2.3.1.3. Suodnos običaja prijelaza preko vode i obaranja posude s vodom

Premda se ta dva običaja sasvim rijetko pojavljuju objedinjeni u zajedničkom obredu (samo u okolici Bora u sjeveroistočnoj Srbiji i u Sikirevcima u posavskoj Slavoniji) vrlo je česta njihova usporedna pojava na istom prostoru, rjeđe baš u istim mjestima ili užim regijama. Tako se u istočnom panonskom prostoru i u istočnoj Srbiji javljaju usporedno oba ova običajna postupka, no znatno je češća pojava prijelaza preko vode. Katkada su njihova dva osnovna elementa (bacanje novčića u posudu s vodom i obaranje posude) povezana, ali se takvim kombiniranim postupkom mijenja njihovo značenje. Novčić bačen u vodu nema u tom slučaju osnovno značenje savladavanja prepreke da bi svatovi stekli pravo ulaska na tuđi teritorij, već u prvom redu znači prinošenje žrtve vodi povezano s magijskim značenjem usmjerenim prema dobrobiti kuće, nevjeste, mladenaca ili ukućana (Vlasi u sjever-

noj Grčkoj i ponegdje u sjeveroistočnoj Srbiji, Albanci-Toski, trakijski i maloazijski Bugari, Rumunji, Hrvati i Srbi u istočnoj Hercegovini).

Zanimljiva je znatno šira prostorna raspršenost pojave obaranja posude s vodom (iznimno i s vinom ili mlijekom) izvan panonskog prostora i istočne Srbije. Ima dosta izoliranih sporadičnih potvrda na raznim stranama jugoistočne Europe: sjeverozapadna Bugarska, istočna Makedonija, istočna Bosna, Podravina, Bilogora, Pokuplje, Istra, a nešto više podataka ima za područje istočne Hercegovine i južne Dalmacije.

Kako je već naprijed spomenuto katkada su se pri prijelazu preko vode svatovi međusobno prskali (brodsko Posavlje, bački Šokci, u sjeverni Banat i Negotinska krajina). Taj se popratni postupak prakticirao usporedo s kombinacijom oba razmatrana elementa običaja u drugim krajevima sjeveroistočne Srbije (okolica Bora i Zaječara) i u južnoj Albaniji. Zanimljiva je i specifična pojava u Gnjilanima na Kosovu: posuda s vodom nalazila se ispred nevjestine kuće, a svatovi su se prije ulaska u kuću međusobno prskali (Kus-Nikolajev 1935:262).

Raspored specifičnih običajnih postupaka vezanih uz vodu, u kombinaciji ili samostalno, ukazuje da njihovo izvorište valja tražiti u starosjedilačkom sloju stanovništva jugoistočne Europe. Koliko je zasad poznato nisu ovi elementi poznati u svadbenim običajima drugih slavenskih naroda. Treba ih razlikovati od ostalih običaja povezanih s vodom, kao što je odlazak svatova na vodu i umivanje svatova, pri čemu se za taj čin također najčešće plaća, katkada na vrlo sličan način kao i pri prijelazu preko vode. Ponekad se upravo tom prigodom baca novčić u vodu i/ili obara posuda s vodom, što može biti primjer usklađivanja i povezivanja običaja različitog podrijetla. Takvi su primjeri vrlo rijetki. Približavanje slavenskim običajnim elementima uočljivo je u primjerima polijevanja i prskanja svatova prigodom njihova odlaska na vodu iza svadbe, no ne mora biti isključen romanski utjecaj i u običajima ostalih slavenskih naroda (usp. Komorovský 1976:263-264). Da bi se utvrdilo konačno ishodište viševrsnih običaja povezanih s vodom i njihovo značenje u svadbenim običajima, sve bi te pojave trebalo razmatrati u širem prostornom kontekstu.

Putovi širenja tih pojava mogli su biti različiti. Bacanje novčića u posudu s vodom ukazuje na pritjecanje te pojave u panonske krajeve s istočnih vlaških, a možda i sa širih rumunjskih prostora, no da bi se to moglo utvrditi valjalo bi imati na raspolaganju izvore o rumunjskim svadbenim običajima. Varijanta te pojave drukčija je na južnom vlaškom području, a prema zapadu na dinarsko-dalmatinskom graničnom prostoru i dalje prema zapadu nema traga ni jednoj ni drugoj pojavi sa značajnom iznimkom u Lovincu u Lici. Za razliku od takve prostorne zastupljenosti običaja prijelaza preko vode, pojavi obaranja posude s vodom ima dosta tragova dalje od mogućeg izvorišnog vlaškog područja, kako prema zapadu (istočna Hercegovina, južna Dalmacija, Istra, Pokuplje, Podravina, Bilogora), tako i prema sjeveru i sjeveroistoku (istočna Makedonija, dijelovi Bugarske, istočna Srbija, istočna Bosna i sporadično čitav istočni panonski prostor). Takav prostorni raspored ukazuje da bi

ovaj običajni postupak mogao imati dva pravca širenja s juga, s jedne strane prema sjeveru, a s druge prema zapadu. Ostaje upitno na koji je način uklopljen u bunjevačke svadbene običaje u mađarskom dijelu Podunavlja. Budući da je taj običaj bio, čini se, dobro poznat u jugoistočnom dalmatinsko-dinarskom graničnom pojasu, veća je vjerojatnost da su Bunjevci taj običaj poznavali u svojoj pradomovini. Iako mu nedostaje kontinuitet na područjima koja su morala biti obuhvaćena bunjevačkim migracijama prema sjeveru, riječ je o specifičnim pojavama da bi se za njihovo prenošenje u panonski prostor mogla ponuditi drukčija interpretacija.

2.3.2. Ulazak nevjeste u mladoženjin dom preko bijelog platna ili *čilima*

Tijekom ranijih istraživanja ovaj mi se običaj pokazao zanimljivim, a kao takav i polazištem za daljnje istraživanje njegove ukupne pojavnosti na prostoru jugoistočne Europe. Ta su istraživanja pokazala da je ulazak nevjeste preko pokrivenog praga u njezin novi dom mogao biti poznat svim bunjevačkim ograncima, premda nešto više potvrda ima samo u podunavskih Bunjevaca, dok mu na ostalim njihovim područjima ima tragova. I ova je pojava, poput gotovo svih prethodno razmatranih, karakteristična za vlaška područja sjeveroistočne Srbije (Černelić 1991:146). Slijedom naznaka tih tragova pokušat ću utvrditi njezinu pojavnost i u drugim krajevima jugoistočne Europe.

Ranija terenska ispitivanja u podunavskih Bunjevaca potvrdila su ovu pojavu samo u regionalne bunjevačke skupine u Somboru i okolici (Černelić 1986a). Nevjestu su u kuću uvodili (svekrva, djever) po bijelom platnu ili *čilimu* u Subotici prema podacima iz starijih izvora.²¹⁰ Zanimljivi su nešto drukčiji podatci iz starijih izvora o tom običaju: na zarukama se prostiralo platno pred goste kako bi po njemu ušli u djevojčin dom, a pred mladoženjinim domom na dan svadbe prostirao se od kola do ulaza *čilim* po kojemu je svekrva vodila nevjestu u kuću (Bellosics 1909:402-403). Samo se prema jednom izvoru spominje da je svekrva uvodeći nevjestu u kuću prosipala novac po platnu ili *čilimu*, a nevjesta ga je pokupila dok je ulazila u kuću (Erdeljanović 1930:238). U Somboru i na okolnim salašima svekrva je odmotavala trubu bijeloga platna po kojemu je svekar bacao novčiće koje je nevjesta ulazeći u kuću kupila po platnu. Samo je na salašima na Bezdanskom putu potvrđeno da je kuma kupila platno za nevjestom (Černelić 1986a; Firanj 2016:122). Međutim, najnovijim istraživanjima utvrđeno je da je ovaj običaj ipak nešto dulje održan i u subotičkom kraju, no samo izvođenje običaja donekle se razlikuje (Jaramazović 2011). Više kazivača potvrđuje ovaj običaj,²¹¹ a poneki tvrde da su se održavali do sredine 20. stoljeća:

I vidio sam to da se kidala uzgljanca i da se raspe perje, kad snaša dolazi u kuću (da bude puno svega, da bude bogatstvo...) ... To sam vidio više puta.

²¹⁰ Szárics 1842:887; Antunovics 1858:214; Ivanić 1894:102; Prčić 1927:171. Prema novijem izvoru potvrđen je i u Žedniku (Sekulić 1991:314).

²¹¹ Đula Milodanović, r. 1938., Klara Tikvicki, r. 1929. i Kata Zelić, r. 1932. (Stari Žednik); Katica Bačić, r. 1938. (Ljutovo); Marija Jurčević, r. 1942. (Lemeš).

Vidio sam to u Subotičkom kraju četrdesetih godina. Neposredno pred Drugi svjetski rat ili u toku rata... A to bilo platno je prostirala svekrova, i kogod bi joj još pomog'o – jetrva jel kogod... (Naco Zelić, r. 1930., Subotica).

Ana Miković iz Bikova (r. 1930.) tvrdi da se održavao još i prije tridesetak godina, iako rijetko, a pojedini kazivači svjedoče da su opstali i dulje:

Pa bilo je to, al' riđe. Svekrova prostire, al' ja nisam išla priko tog. Bilo je to dosta po Žedniku, kad sam mlađa žena bila, pa kad sam išla gledat svatove. Bilo platno, jel tkane krpare svitle, ne ugasne. Tako sam i ja prostirala te krpore mojim snajama. Pa onda po tim uđu mladenci, a posli i ostali gosti u kuću, tamo se dočekaju, prija nego što priđu u šatru... (Irena Tikvicki, r. 1944., Stari Žednik).

Čistoća. To svekrova prostire, vidio sam taj običaj. Svekrova je znala dočekivat u novije vrime s malom bilom uzgljancom. Ona nije dozvolila da snaja, kad stigne u kuću, prvo stane nogom na zemlju, već bi s kola prvo stala na uzgljancu. Ja mislim da ta uzgljanca, to je lagodnost, lakoća budućeg življenja. To je moja mater meni pričala kad se ujak ženio, to je bilo u Pačiru. Ujak se prvi oženio u familiji, a maka pokojna, moja majka, prostrla je čaršap od crkve do kuće. I na tom su išli od crkve do kuće. A drug mi se ženio osamdesetih godina i tu je svekrova dočekala snašu na čaršap, to se sićam, ja sam bio mastalundžija (Zoltan Baka, r. 1958., Subotica).

To je bilo, al' ritko. To ovi koji posluživaje svadbu (ako je kod kuće) prostiru. O'de kad se priđe cesta, bili su svatovi i prostirali su bilo platno – prija jedno 6 godina (Lozika Skenderović, r. 1934., Mala Bosna).

U somborskom se kraju običaj ulaska u mladoženjin dom preko bijelog platna nešto kraće održao.²¹² Najnovija istraživanja potvrdila su ovu pojavu i u Kaćmaru u južnoj Mađarskoj samo prema iskazu Katice Spajić (r. 1926.) prag se pokrivaio i nevjesta ga je trebala preskočiti (Černelić 2012).

Na sličan se način ovaj običaj održavao i u bačkih Šokaca: svekrva je prostirala platno, svekar je bacao novac po platnu, a nevjesta bi ga pokupila; u Baču su novce bacali mladoženjini rođaci, u Bođanima svatovi, a u Bačkom Bregu se samo spominje da je svekrva prostirala trubu platna preko praga²¹³ I bački Srbi u Somboru poznavali su sličan postupak: svekrva je prostirala platno, za nevjestom su po platnu išli kum i kuma, netko bi bacao novac, a nevjesta ga je kupila (Dimitrijević 1969-1970:92). Postupak bacanja i skupljanja novca po platnu karakterističan je za Bačku, ali je sličan postupak i u Srba u Srijemu: svekar je bacao novac po platnu, nevjesta ili oboje mladenaca su ga skupljali i tumačilo se da će tko više sakupi biti

²¹² Prakticirao se još i šezdesetih godina 20. stoljeća prema kazivanjima Julijane Kekezović (r. 1937., salaši na Bezdanskom putu) i Marije Paštrović (r. 1951., salaši Rokovci), koja potvrđuje isti oblik običaja kakav je bio utvrđen i ranijim istraživanjima: „To je bilo pre, da je svekrova kupila trubu platna, i onda, snaša kako je išla, ona je to tako širila, a svekar je bac'o novce, a snaša je to kupila“.

²¹³ Bosić 1992:70-71; Bartolović 1944:31; Kesejić 1948-1949; Radičev 1943:41; Ilić 1960.

vredniji, dok je u baranjskih Hrvata u Mađarskoj svekrva prosipala žito po platnu, a nevjesta je pokupila zrnca (Bosić 1989-1990:269; Sarosács 1968:118). U većini ostalih izvora za Srijem, Baranju i Banat samo se navodi da je svekrva prostirala platno po kojem je nevjesta ulazila u kuću, a taj običaj poznat je i u rumunjskoga stanovništva u okolici Battonye u jugoistočnoj Mađarskoj.²¹⁴ Nadalje, po panonskom prostoru potvrda ima u Slavoniji, u podravskih Hrvata u Mađarskoj i u Bilogori, gdje je taj običaj poznat u kajkavskom selu što je zanimljiva izolirana potvrda za ovu skupinu hrvatskog stanovništva.²¹⁵

Prostiranje platna ili kakve druge prostirke do ulaza u kuću ili preko praga poznata je pojava u sjeveroistočnim krajevima Bosne i u susjednom području sjeverozapadne Srbije, te u zapadnoj i središnjoj Bosni.²¹⁶ Sporadičnih potvrda ima u središnjoj i zapadnoj Hrvatskoj: u Srba na Baniji i Gorskom kotaru i u Brinju, Josipdolu i u Kompolju kod Otočca i u Ribniku kod Gospića u Lici.²¹⁷ Zanimljiva varijanta ovoga običaja potvrđena je u Štikadi u južnoj Lici: nevjesta je silazeći s kola morala stati na kruh koji je bio zamotan u bijelom stolnjaku ili je bio stavljen u vreću (Erdeljanović 1930:232). Novija terenska istraživanja u Pazarištima i nešto novija u Lovincu i Sv. Roku nisu potvrdila ovu pojavu (Černelić 1996. *ibid.* 2010).

Katkada se određene varijante ovoga postupka javljaju u graničnom dalmatinsko-dinarskom pojasu. U Kijevu, Sinjskoj krajini, okolici Makarske i na području ušća Neretve prag se prekrivao bijelim platnom ili vunenom vrećom, nevjesta je kleknula i poljubila prag prije nego je ušla u kuću; katkada je nakon toga maknula prekrivač s praga.²¹⁸ U Popovu polju prostirala je svekrva nevjesti *harar* do praga, ona bi ulazeći hodala po njemu, a svekrva ga je unijela u kuću i stavila na stolicu na kojoj će nevjesta sjediti s djeverima (Mićović 1952:195). I u Dubrovačkom primorju spominje se prekriveni prag na koji se stavio jastuk (Bonifačić Rožin 1962). U Risnu u Boki kotorskoj ispod prostrtoga *čilima* nalazio se muški *gatnjak* i mali nožić u crnim koricama sa svrhom da nevjesta rađa mušku djecu i junake (Stefanović Karadžić 1867:136). Potvrde te pojave nastavljaju se na crnogorsko primorje i južne kontinentalne dijelove Crne Gore, a spominje se i u općim opisima crnogorskih svadbenih običaja; uz prostirku od vune ili platna, stavljaio se na prag i *jorgan* u Ulcinju u muslimana.²¹⁹

²¹⁴ Mihaljev 1976:40; Brdarić 1989:10; Matišek 1983: 307; Škarić 1939:101; Kravić s.a.; 30. međunarodna... 1996:30; Lasić 1997; Bogišić 1874:254; Bota 1954:134; Dimitrijević 1958:243; Popov 1969-1970:61; Hoco-pán 1983:307.

²¹⁵ Domaćinović s.a. (Nuštar); Adžaga 1997; Mijaković 1997; Petrović 1985; *ibid.* 1987; Marinković 1995; Ilić Oriovčanin 1846:66; Markovac 1935:251; Pukler 1882: 88; Moser s. a.; 30. međunarodna..., 1996:60; Kurjaković 1896:156; Kolić-Kličić 1987:35; Ostojić 1995; Ivančan i Lovrenčević 1969:21.

²¹⁶ Kajmaković 1974:80; Drobnjaković 1937:87; Pantelić 1967:124; Filipović 1960:241; *ibid.* 1949:172; Horak 1939:207; Kristić 1941:117; Hnilička 1935:202; Stanković 1887:62.

²¹⁷ Begović 1986:172; Vondraček-Mesar 1986; Bonifačić Rožin, 1955c; *ibid.* 1955e; Černelić 1992.

²¹⁸ Jurić Arambašić 2000:301; Milićević 1967-1968:454; Bonifačić Rožin 1958; *ibid.* 1965; Barhamović 1996; Vojnović 1984; Spaić-Vrkaš 1996:157; Milićević 1964.

²¹⁹ Vukmanović 1961:115; Jovićević 1911:754; Pavićević 1933:173; *ibid.* 1936:38; Vrčević 1883-1888:195; Martinović 1867:60; Stefanović Karadžić 1953:121; Pukler 1882:69, 82.

Pojava se nadalje prostire prema jugoistoku preko jugozapadne Srbije i zapadne Makedonije do Ohrida, zatim do sjeverne Makedonije i južnog Pomoravlja u Srbiji.²²⁰ Dalje prema istoku u Bugarskoj nevjestu su preko platna (ili tepiha, kožuha, vunene prostirke) uvodili u kuću neka od obrednih lica.²²¹

Polazeći od istočnih panonskih prostora, uključujući sjeveroistočnu Bosnu i susjedno područje zapadne Srbije (Jadar), preko Bilogore, Banije, Gorskog kotara, Like, s pojedinačnim potvrdama duž dinarsko-dalmatinskog područja sve do Ulcinja, nadalje južnom Crnom Gorom, jugozapadnom Srbijom, zapadnom Makedonijom i južnim Pomoravljem, zahvaćajući i većinu bugarskih krajeva i vlaška područja sjeveroistočne Srbije spaja se početak i kraj nepravilno elipsoidne kružnice unutar koje ima i nekoliko oaza u Bosni. Još na početku poglavlja naglasila sam da je pojava ulaska nevjestu u novi dom preko prekrivenog tla i/ili praga upravo karakteristična vlaška pojava na ovome području. U Vlaha u Negotinskoj krajini nevjestu je stala na *sofru* prekrivenu bijelim platnom koje se nastavlja prema ulazu u kuću, u Timočkom kotaru silazila je s kola niz prekrivenu dasku, a u Gornjoj Resavi ulazila je u kuću preko prostrte prostirke u Srba, a u Vlaha preko mladoženjine košulje jer nije dobro da stane na zemlju (Černelić 1991:148). Potvrda toga običaja ima i u ostalim vlaškim krajevima u sjeveroistočnoj Srbiji i u Srba u rumunjskom Banatu, gdje se koriste različiti tekstilni predmeti za prekrivanje tla po kojemu nevjestu hoda: platno, prostirka od ovčje vune, *ćilim*, svekrvina suknja.²²²

Prag preko kojega je nevjestu trebala prijeći pokrivač se i u Vlaha u sjevernoj Grčkoj. U sjevernom Pindu nema o tome podataka, ali ga spominju drugi izvori. Weigand spominje tu pojavu tek uz posredovanje drugih izvora te ističe da je sam na terenu nije uočio (1894:38). Antonijević spominje specifičnu varijantu ovoga običaja u Vlaha Karaguna: ispred ulaznih vrata u kolibu postavila se prostirka ispod koje su tri obredna kruha, nevjestu je morala stati na njih, dobro ih izgnječiti nogama i tek je potom imala pravo ući u kolibu (1982:149).²²³ Premda su ove potvrde općenite i ne sasvim pouzdane (Antonijević), mogu barem biti potvrdom da je ova pojava šire zastupljena u romanskog starosjedilačkog stanovništva, koja je osobito karakteristična za vlašku skupinu na području sjeveroistočne Srbije, što bi ujedno značilo da joj je ishodište romansko. Nešto sporadičnih potvrda tih pojava ima i u drugih slavenskih naroda, ali ne dovoljno da bi se mogla smatrati izvorno slavenskom pojavom, osobito ako se uzme u obzir da vlaških skupina stanovništva ima i po sjevernim i zapadnim slavenskim prostorima.

Svojevrsna nepravilna kružna putanja rasprostranjenosti ove pojave, unutar koje ima i isprekidanih putova, ukazuje na karakteristične pravce širenja vlaških utjecaja

²²⁰ Blagojević 1984:265; Kličkova-Georgieva 1965:161; Leibman 1972:136; Petrović 1907:474; Filipović-Tomić 1955:80; Stojančević 1974:445; Đorđević 1958:469.

²²¹ Vakarelski 1969:295-296; *ibid.* 1985:187; *ibid.* 1985:380; Genčev 1987:88; Roideva 1978:31.

²²² Pantelić 1975:137-138; *ibid.* 1978:377-378; *ibid.* 1981:221-222; *ibid.* 1971:68.

²²³ Navodeći te podatke autor se poziva na djelo Wacea i Thompsona kao izvor za taj podatak, što međutim nije ispravno, budući da u izvorniku na kojega upućuje o tome običajnom postupku ispred mladoženjine kuće nema podataka. Antonijevićev navod nije moguće provjeriti.

prema zapadu i sjeveru, u početku možda i izravno, a kasnije posredstvom migracije Hrvata Bunjevaca i drugih etničkih skupina, koje su još u svojim izvorišnim područjima mogle biti u doticaju i pod utjecajem romanskoga stanovništva.

2.3.3. Odvajanje nevjeste ili mladenaca od svatova

Pojava istaknuta u naslovu poglavlja bila je također predmetom prethodnih istraživanja i unutar zadanog prostornog okvira pokazala je zanimljivu distribuciju u prostoru zbog čega ju je potrebno još podrobnije razmotri.

U podunavskih Bunjevaca ima samo rijetkih potvrda: u Erčinu u okolici Budimpešte djever je povremeno ulazio k nevjesti i posredovao između nje i svatova; prema starijem općem izvoru u subotičkom kraju uz nevjestu je bio *staćela*, a povremeno su ih obilazili i pojedini svatovi. Specifična je varijanta te pojave prema općim podacima za podunavske Bunjevce: za vrijeme zaruka djevojka se u pratnji *enga* povlačila u drugu prostoriju, na poziv svekra više je puta izlazila, a on joj svaki put darivao novac (Bellosics 1909:402). Erdeljanović spominje ovu pojavu u ličkih Bunjevaca, a osim toga podatka bila je poznata još samo u Žitniku kod Gospića (Černelić 1991:88). Kasnija istraživanja u Lici nisu je potvrdila u bunjevačkim krajevima (Černelić 1996; *ibid.* 2010). Prethodnim je istraživanjem nadalje potvrđena u području Neuma i Zažablja istočno od ušća Neretve, u Gackom, gornjoj Hercegovini, u Popovu polju u istočnoj Hercegovini i u Risnu i Orahovcu u Boki kotorskoj. Izolacija nevjeste s djeverom, ali bez preciznog određenja radi li se samo o odvajanju ili i o promjeni prostorije zabilježeno je u Bukovici i Kotarima, u Kninskoj krajini i u Donjoj Lastvi u Boki kotorskoj. Djever i pratilje nevjeste pravile su joj društvo u Livanjskom polju u Hrvata ikavaca, u Površi, Posuškom Gradcu i u Mostaru, a samo u ženskoj pratnji odvajala se od svatova u Tomislavgradu i u Mostaru prema drugom izvoru; prema podacima Fortisa i Lovrića nevjesta se od svatova odvajala u društvu *staćela* i djevera (*usp. ibid.* 1991:88-89, 145). Dakle, nešto više potvrda ove pojave ima na širem matičnom prostoru Hrvata Bunjevaca i jugoistočno od toga prostora (istočno od ušća Neretve, istočna Hercegovina, Boka kotorska). Ta se pojava nadalje nastavlja u prvom redu prema području južne i jugoistočne Crne Gore.²²⁴ Na širem prostoru Crne Gore djeveri su u nevjestinu domu ulazili k njoj u zasebnu prostoriju. Nije uvijek sasvim jednostavno razlučiti radi li se u tim slučajevima o pojavi odvajanja nevjeste od svatova ili o pojavi da nevjesta ne dočekuje svatove, već se jedno vrijeme skriva kada svatovi dolaze po nju. Ta je pojava opće raširena u južnoslavenskih naroda. I u jednom i u drugom slučaju nevjesta se odvajala od ostalih svatova, a glavna je razlika upravo u trajanju te njezine izolacije. U drugim krajevima, nakon određene procedure izvodili su je pred svatove, ali u ovim i u drugim pretežno istočnim krajevima ona je dulje vrijeme ostajala odvojena od svatova i k njoj je povremeno dolazio djever, katkada i drugi časnici i pratilje.

²²⁴ Černelić 1991:145; Pukler 1882:82; Vrčević 1883-1888:196; Vukmanović 1952:604; *ibid.* 1960:323; *ibid.* 1961:113; Pavićević 1933:164; *ibid.* 1936:38; Spasojević 1999:99.

Prethodna istraživanja utvrdila su tu pojavu i u vlaškim područjima sjeveroistočne Srbije u Gornjoj Resavi i Timočkoj krajini (Černelić 1991:145-146). Na tom području mladenci su sjedili odvojeno od ostalih svatova u drugoj prostoriji i u Negotinskoj krajini (Pantelić 1970:135, 142). U istočnim krajevima jugoistočne Europe pojava potpunog ili duljeg nevjestina odvajanja od svatova poznata je i u nekim krajevima Srbije i Makedonije.²²⁵ Specifične varijante ove pojave poznate su i starosjedilačkim balkanskim narodima. U Vlaha u Samarini nevjesta je sjedila podalje od muških gostiju odvojeno u istoj prostoriji, a ustajala bi svaki put kada je muškarcima ponestalo vina (Wace i Thompson 1972:121). Prema općim podacima za Vlahe nevjesta se nalazila u drugoj kolibi sa ženama (Antonijević 1982:149). Isto je pravilo potvrđeno u Epiru na sjeveru Grčke, a na Rodosu su nevjestu vodili u susjednu kuću gdje je za nju bila pripremljena hrana (Rennel Rodd 1968:93, 99). U južnoj Albaniji je nevjesta bila odvojena od svatova, povremeno su joj u sobu ulazile žene; prema općim podacima žene su odvodile nevjestu u zasebnu prostoriju, a na Kosovu nevjesta je odvojeno od svatova večerala u društvu svoje jetrve (Hahn 1953:145; Mihačević 1911:91; Skuhala 1997). Ta je pojava potvrđena i u Rumunja (Comisej 1968:174).

U međuprostoru s jedne strane, između južnog i zapadnog i sjevernog bunjevačkog ogranka s druge strane, podataka o toj pojavi ima i u drugim krajevima dinarskoga i panonskog areala, a u Bačkoj, osim u Bunjevaca, taj je postupak s nevjestom poznat i u Šokaca; odvajanje nevjeste od ostalih svatova u drugu prostoriju, u kojoj su se obavljali svi važniji svadbeni obredi, karakteristična je pojava u muslimana.²²⁶

Pojava odvajanja nevjeste od svatova pokazuje sličan prostorni raspored kao i mnoge od razmatranih pojava u prethodnih poglavljima. Razlikuje se samo omjer zastupljenosti u pojedinim krajevima. Osim takvog prostornog rasporeda na njezino moguće starosjedilačko podrijetlo ukazuju i potvrde u romanskog, grčkog i albanskog stanovništva, za koje raspoložem s premalo izvora da bih bila u mogućnosti utvrditi učestalost te pojave na tim prostorima. Za potrebe ovoga rada i nije posebno važno kojemu od balkanskih naroda ona izvorno pripada. Njezina relativno gusta zastupljenost na dinarsko-dalmatinskom graničnom prostoru ukazuje na doticaje hrvatskih i vlaških skupina stanovništva, da bi se kasnijim migracijskim pomicanjima prenosila preko Bosne u panonske krajeve. S ovom pojavom katkada je povezana, osobito u jugoistočnim starosjedilačkim prostorima, i jedna rjeđe potvrđena, ali zanimljiva pojava na koju se osvrćem u sljedećem poglavlju.

²²⁵ Mijatović 1907:26; Rajković 1982:127, 139; Manojlović 1933:42-43; Janković 1895:442; Đorđević 1958:461; Filipović i Tomić 1955:80; Filipović 1939:440, 452; Pavlović 1928:243; Tanović 1927:178, 183.

²²⁶ Lilek 1898:33, 39-41; Kulinović 1898: 47; ibid. 1899:129; Hangi 1906:187; Buconjić 1908:94; Kajmaković 1962:152; Divić 1935:207; Rakić 1935:209; Hnilička 1935:202; Stanković 1887:42-43; Š...ić 1888:81-82; Kristić 1941:118; Klarić 1897:701; Kajmaković 1975-1976:64; Janjić 1959-1960; Ilić Oriovčanin 1846:60, 66; Stojanović 1881:235; Kolić-Klikić 1987:44; Lukić 1924:327-328; Moser s.a.; Mihaljev 1976:40; Kravić s.a.; Stefanović Karadžić 1867:314, 317; U.M. 1845:53; Bosić 1989-1990:270; Bota 1954:133; Popov 1969-1970:42-43; Kesejić 1948; Ilić 1960; Bosić 1992:75.

2.3.4. Odvajanje muških od ženskih svatova

Potvrde ove pojave u podunavskih Bunjevaca nepotpune su i rijetke, no s obzirom da joj ima traga može se pretpostaviti da su s vremenom izostale iz običajne prakse. Tome u prilog govori i činjenica da na tom području najviše potvrda ove pojave ima u starijim izvorima u Subotici, sasvim iznimno i u novijim, samo u Žedniku u okolici Subotice i u Erčinu u okolici Budimpešte.²²⁷ U tim izvorima nema podataka o tome u kojoj skupini sjedi nevjesta. Također je moguće da je razlog rijetkim potvrdama činjenica što o takvim pojedinostima u izvorima nema podataka. Terenska istraživanja među podunavskim Bunjencima nisu više potvrdila tu pojavu, što također govori u prilog ranoga napuštanja ovakvih pravila ponašanja svatova, ali zahvaljujući najnovijim ciljanim terenskim istraživanjima, nalazi značajnu potvrdu u iskazu samo jednoga kazivača:

To je zdravo stari običaj. Kad su došli kod đuvegije svatovi, znao se red i običaj – đuvegija i muški u jednu prostoriju, a ženski gosti u drugu prostoriju. Al' znam kad su dolazili njezini da su se i oni razdvajali, muški s muškima, a žene sa ženama (Zoltan Baka, r. 1958., Subotica).

U panonskom prostoru ta je pojava poznata prema zapisima iz 19. stoljeća u Srba u Srijemu, a nevjesta se pritom nalazila među ženskim svatovima (Stefanović Karadžić 1867:314, 317). Rijetkih potvrda ima u arhivskim izvorima: u Vidovicama su za *sofrom* sjedili samo muški svatovi, izuzev *starosvatice* i kume, što bi zapravo značilo da žene nisu sudjelovale na piru; u Koritni kod Đakova prije Prvog svjetskog rata muški svatovi su sjedili u glavnoj sobi (Janjić 1959-1960; Perić 1995).

Nešto tragova koji vode prema jugu i do prostora starosjedilačkih balkanskih naroda ima sporadično i u međuprostoru. Odvajanje muških od ženskih svatova karakteristična je pojava u bosanskih muslimana (Kulinović 1898:146; *ibid.* 1899:129; Hangi 1906:180). U Kreševu su muški i ženski svatovi bili odvojeni, a nevjesta je sjedila s kumom među muškim svatovima (Kristić 1941:118). Fortis u svojem putopisu ističe da žene, ako su bile pozvane, nikad nisu ručale za muškim stolom, već odvojeno (1984:50). Da je ova pojava bila poznata i primorskim Bunjencima pod Senjskim bilom može se zahvaliti samo sjećanjima Neke Grgića iz Žuklja, koji je čuo od svojih predaka da su nekada odvojeno sjedili muški i ženski svatovi, pritom je nevjesta sjedila među muškim svatovima (Birt et al. 2003:518). Ranija terenska istraživanja potvrdila su tu pojavu u selu Jasenice u južnom velebitskom Podgorju (Černelić 1984b). Novija arhivska građa potvrđuje ju i na Livanjskom polju (Galiot 1993). U selu Humac u jugozapadnoj Hercegovini žene nisu sudjelovale na piru, postojali su samo muški svatovi (Primorac 1997). Za područje gornje Hercegovine taj je detalj neizravno potvrđen: djever je vodio nejestu u žensku sobu među *jenđije*, a on je odlazio među svatove (Grđić-Bjelokosić 1890:337). Tragova tih pojava nadalje ima na području južne Crne Gore (Vukmanović 1935:97; *ibid.* 1952:550; *ibid.* 1962:85). Već se u nekim od spomenutih izvora moglo uočiti

²²⁷ Rajić 1919:46; Prčić 1927:172; Prčić 1938:75; Sekulić 1991:315-316; Deisinger 1953.

da se pritom nevjesta katkada nalazila među ženskim svatovima (bosanski muslimani, gornja Hercegovina, Srijem), a samo je u primorskih Bunjevaca pod Senjskim bilom i u Morlaka prema Fortisu ona sjedila za muškim stolom. U Vlaha su prema općem podatku također muški i ženski svatovi bili odvojeni, a nevjesta se nalazila među ženama; slično je bilo i u Epiru u sjevernoj Grčkoj: muškarci i žene sjedili su za odvojenim stolovima, a nevjesta je bila među njima, još uvijek pod velom (Antonijević 1982:49; Rennel Rodd 1968:93). U Vlaha u Samarini spominje se samo da je mladoženja sjedio za stolom sa starijima, a ostali muški gosti za drugim stolovima; nevjesta je sjedila negdje sa strane, a žene se niti ne spominju (Wace i Thompson 1972:121). Slično se u južnoj Albaniji ističe samo da su muškarci sjedili u posebnoj prostoriji, gdje je za njih bilo priređeno jelo (Hahn 1853:145). Prema općim podacima za Albaniju žene su odvele nejestu u sobu u kojoj su žene sjedile odvojeno od muškaraca (Mihačević 1911:91).

Ova je pojava nesumnjivo balkanskog podrijetla, bez obzira na to koji je od starosjedilačkih balkanskih naroda njezin izvorni baštinik. Zanimljiv joj je trag u podunavskih i primorskih i podgorskih Bunjevaca u južnom velebitskom Podgorju. Fortisova potvrda u Morlaka i novija potvrda u Livanjskom polju idu u prilog pretpostavci da je odvojeno sjedenje muških i ženskih svatova moralo biti poznato Bunjevcima i na njihovu matičnom području. Zanimljivi su neki detalji vezani uz odvajanje žena od muškaraca. Katkada se niti ne spominje jesu li žene prisutne i gdje su sjedile, što navodi na pomisao o njihovu podređenom položaju u odnosu na muške svatove. Možda nije s tim zapažanjima sasvim nepovezana i činjenica da u primorsko-ličkih Bunjevaca udane žene nemaju pravo sudjelovanja u svadbenoj povorci niti na svadbenom piru, tim više što potvrda o tome ima i u jugozapadnoj Hercegovini i u Bosanskoj Posavini. Ta je pojava, čini se, bila šire zastupljena u prošlosti, no zbog nedostatka podataka nema o tome niti dovoljno pouzdanih pokazatelja. Već i sama činjenica da žene nisu mogle sjediti za istim stolom s muškim svatovima upućuje na njihov podređen položaj.²²⁸

2.3.5. Specifična uloga jabuke u svadbenim običajima

Jabuka se vrlo često javlja kao sastavni element predsvadbenih i svadbenih običaja u svadbenim običajima više naroda na prostoru jugoistočne Europe. Od tog mnoštva mogućnosti u uži izbor sam uvrstila dvije vrlo specifične i značajne pojave poznate nekim regionalnim bunjevačkim skupina u Podunavlju.

2.3.5.1. Jabuka kao znak pozivanja svatova

Još je u prethodnim istraživanjima kao sasvim specifičan običaj izdvojen običaj pozivanja nevjestinih svatova jabukom u Somboru i okolici u podunavskih Bunjevaca. Nevjestinu rodbinu pozivalo se na način različit od pozivanja mlado-

²²⁸ Međutim, to je druga tema, koju bi bilo zanimljivo podrobnije istražiti na temelju zasad oskudnih saznanja pažljivim "čepkanjem" po dostupnim izvorima i ciljanim terenskim istraživanjima.

ženjinih svatova, koje je pozivao djever. Pozivali su ih njezini roditelji jabukom, pritom nisu posebno odlazili u kuću pozvanih, već su najčešće birali „pijačni dan“ kada je bila najveća vjerojatnost da će ih sreći i tom bi im prilikom darivali jabuku, kao znak da su pozvani u svatove. Ako nekoga s liste pozvanih ne bi sreli, tada bi djevojčin otac ili brat odlazio njihovoj kući da im uruči jabuku (Černelić 1991:148). Najnovija potvrda ovakva načina pozivanja nevjestinih svatova donekle se razlikuje na Nenadić salašima: „U snašinoj rodbini se zvalo sa jabukom, daljima su slali po kime, a kod rođeni su išli roditelji i nosili jabuku“ (Firanj 2016:116). Također je utvrđeno da se u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore sve svatove poziva jabukom, a ponegdje uz jabuku pozivač je nosio i bocu rakije. Nešto potvrda o pozivanju svatova jabukom ima i u nekim mjestima središnje Srbije i u homoljskom kraju, ali se tako poziva samo stari svat i to trećega dana svadbe (usp. Černelić 1991:148). Slijedom tih tragova pretražujući i neke druge izvore utvrdila sam da se jabuka kao rekvizit za pozivanje svatova javlja još ponegdje na vlaškom području na sjeveroistoku Srbije. U okolici Knjaževca svekar je pozivao pomoću jabuke kuma i staroga svata; taj se detalj ne naglašava kada je riječ o pozivanju ostalih svatova, ali priložena fotografija pokazuje pozivača, koji je zadužen pozvati ostale sudionike u svadbu, s rekvizitima za pozivanje: jabukom i *buklijom* (Reljić 1965:70). U Timočkoj krajini, slično kao u Bunjevaca somborskoga kraja, jabukom se pozivala nevjestina rodbina, a osim njih i susjedstvo; pozivala su ih tri do četiri svata i to na dan svadbe kada su mladenci išli na vjenčanje, jabuku su zataknuili na zaoštreni vrh štapa zvan *vlasar* i svaki pozvani je na *vlasar* stavio bijelu vunu, a u jabuku zataknuo novčić, dar koji je namijenjen nevjesti (Stanojević 1925:76). Pozivanje svatova jabukom, ponegdje samo svatovskih časnika i najbliže rodbine, poznato je i u južnim i jugozapadnim krajevima Srbije i još ponegdje u Vojvodini. U potvrdama za Srbiju jabuka je bila sastavni dio pozivačeve opreme (Mihailović 1971:90; Stojančević 1974:436; Blagojević 1984:248). Kod banatskih Hera u Vojvodini jabukom se pozivao najbliži rod, a potvrđeno je pozivanje svatova na isti način i u Jarkovcu u Banatu (Dimitrijević 1958:241; Bota 1954:132). Nešto je više potvrda u Srijemu. Prema izvoru iz 19. stoljeća pozivali su se jabukom časnici, a za područje Fruške gore spominje se samo pozivanje svatova jabukom uopće (U. M. 1845:42; Škarić 1939:107). Novija istraživanja u srijemskih Srba donose podatke o više načina pozivanja svatova jabukom. Kolačem, pićem i jabukom pozivalo se „gostinski“, a to znači kuma i ostale časnike i najbližu rodbinu; u nekim selima su se jabukom sa zataknutim ružmarinom pozivali ostali gosti, a u drugim selima momci i djevojke jabukom i *kiflama*, u Pavlovcima se jabukom i vinom pozivalo nevjestinu stranu. Još je jedan specifičan način pozivanja u srijemskih Srba: mladoženja je pozivao nevjestinu rodbinu u *povodane* na pir i pritom davao punici jabuku kao znak poziva (Bosić 1989-1990:259-260, 275). U srijemskih Srba ponekad se jabukom pozivala i nevjestina rodbina. Pozivanja nevjestine rodbine jabukom zasad je potvrđeno, dakle, u podunavskih Bunjevaca u okolici Sombora, u nekim srpskim srijemskim selima i u vlaškom području Timočke krajine, premda se u sva tri kraja način pozivanja razlikuje.

Osim toga, u upitnicama EA ima nešto više potvrda jabuke – rjeđe kao jedinog, a češće kao popratnog rekvizita pri pozivanju svatova u Srbiji i Makedoniji. Nekoliko je potvrda i u Banatu i Srijemu, koje popunjavaju oskudne potvrde u tiskanim izvorima. Uz jabuku nosi se i piće, a u Šašincima kod Rume jabukom se pozivaju nevjestini rođaci (Cn 224; eN 232; FN 212). Ima nekoliko potvrda pozivanja svatova jabukom i bocom pića u zapadnoj i središnjoj Srbiji i u Povardarju u Makedoniji.²²⁹ U najvećem broju potvrda boca ili čutura s pićem bila je okićena jabukom, a vrlo često su pozvani bili dužni zaticati novac u jabuku. Najviše potvrda ima u istočnoj i središnjoj Srbiji i u južnoj, središnjoj i sjeveroistočnoj Makedoniji.²³⁰ *Burača* s vinom, kojom su se pozivali svatovi, bila je okićena jabukom i u Kotarima i Bukovici (Bogišić 1874:241). U nekoliko lokaliteta jugozapadne i istočne Makedonije i jugoistočnih dijelova istočne Hercegovine svatovi su se pozivali samo jabukom.²³¹ Osobito su zanimljive dvije potvrde u istočnoj Hercegovini u odnosu na već ranije utvrđenu pojavu u sjevernoj i sjeveroistočnoj Crnoj Gori. Osim toga, značajan je trag tog pojavi zabilježen u Dubrovačkom primorju: u Osojniku je domaćin pozivao svatove i darivao im jabuku, a u Majkovima je svatove posebno pozivao mladoženjin otac, a posebno nevjestin i pritom im darivao jabuku (Raguž 1994).

Takav prostorni raspored pojave, makar i nepotpun i isprekidan, ukazuje da bi mogla pripadati starosjedilačkom kulturnom sloju. Nema naznaka da bi ta pojava bila poznata u južnim vlaškim krajevima niti u ostalih balkanskih naroda, ali je ima u vlaškim krajevima sjeveroistočne Srbije. Ta pojava nije poznata niti ostalim slavenskim narodima. Mogla se ona sačuvati samo u nekih skupina starosjedilačkih naroda, kao i u stanovništvu slavenskog podrijetla s kojima su bili u doticaju. Da nema nekoliko potvrda u južnoj Dalmaciji, u istočnoj Hercegovini i po Crnoj Gori, moglo bi se pomišljati na pritjecanje ovog elementa običaja pozivanja svatova izravno s juga prema sjeveru, gdje su je podunavski Bunjevci mogli preuzeti od susjednih skupina stanovništva, a do kojih je mogla prispjeti srpskim migracijama s juga i/ili s vlaških područja sjeveroistočne Srbije. Zanimljiv je specifičan zajednički element pozivanja nevjestine rodbine jabukom, potvrđen u Timočkoj krajini, u Srba u Srijemu i u podunavskih Bunjevaca somborskoga kraja. Međutim, budući da tih tragova ima i u zapadnom smjeru mogućih vlaških kretanja, kada je riječ o Bunjercima, nije isključena mogućnost prenošenja elemenata te specifične pojave u Podunavlje drugim putovima. U međuprostoru ta pojava nije morala biti prihvaćena od drugih skupina stanovništva, a niti u mogućem bunjevačkom matičnom području nije morala biti široko zastupljena. Mogla je biti poznata samo nekim skupinama bunjevačkih predaka, a mogla je i relativno rano biti izostavljena iz običajne prakse i sačuvati se samo sporadično.

²²⁹ hn 421, ir 123, jr 221, Kr142, ns 411, NT 414 (v. Popis lokaliteta u: Černelić 1997).

²³⁰ hN 434, hr 424, hS 342, IR 423, Ir 124, IS 112, IT 443, It 134, It 411, ip 431, is 144, is 341, iT 142, iT 343, iT 412, it 343, Jp 431, JR 223, Jr 432, JS 443, Js 334, jr 314, jS 133, jS 413, Ks 223, Mt 333, Mt 343, Mt 441, ms 444, mT 412, mT 423, mU 113, Ns 221, NT 324, Nt 424, Os 244, OT 331, OU 334, OV 112, oS 444, os 141, oT 331, Ps 224, pr 212, ps 423, pT 132 (v. Popis lokaliteta u: Černelić 1997).

²³¹ mU 134, Pp 221, pr 122, LK 244, Lk 332 (v. Popis lokaliteta u: Černelić 1997).

2.3.5.2. Rasijecanje jabuke na dvije polovice

U nekim mjestima u podunavskih Bunjevaca ima tragova pojavi da jabuku treba presjeći na dvije polovice kako bi mladenci pojeli svaki po jednu polovicu. U Kaćmaru u južnoj Mađarskoj presjekla se jabuka koju su donijeli prosoci, a u Sentivanu se taj postupak s jabukom već odavno izgubio; u Gari prema jednom kazivanju radi se o jabuci koju su donijeli mladoženjini zastupnici na zaruke, a prema drugome na pir se donosila jabuka sa zabodenim novcima, koju su onda mladenci podijelili i pojeli (Černelić 1983). Najnovija istraživanja potvrdila su varijantu ove pojave u Kaćmaru: mladenci su dobili jabuku i nosili je posvetiti u crkvu gdje su je podijelili, prema kazivanju Katice Spajić (r. 1926.) i u Čikeriji: kum je jabuku podijelio na četiri dijela da bi mladenci i kumovi pojeli svaki svoj dio, prema kazivanju Roze Petrekanić (r. 1936.) (ibid. 2012). Ranija su terenska istraživanja potvrdila tu pojavu u Tavankutu i Žedniku u okolici Subotice. Zanimljiv je podatak o tome zabilježen u Tavankutu. Svekrva je donosila snahi jabuku i upozoravala ju da pazi kako će ju rasjeći jer nije bio dobar znak ako se jabuka ne bi rasjekla točno po sredini, uz tumačenje kad se jednom rasiječe ne može se više sastaviti. Taj je običajni postupak iz „praznovjerja“ ukinut zbog straha da će imati loše posljedice za budući brak ako se jabuka pravilno ne rasiječe. Takvu su jabuku zvali jabukom razdora (ibid. 1986a). Značajna je najnovija potvrda s drukčijim tumačenjem svrhe ovoga običajnog postupka (Jaramazović 2011):

To je bilo kojidi, samo ja ne znam. Al' bilo je to – napolak jabuka se prisiče i onda idu nji' dvoje. Znam da smo mi digod tortu odneli i da su nam pričali, kaže – žurio đuvegija da prija poide jabuku neg' ja, da on zapovida. To su bunjevački svatovi bili. Ja sam na jako puno mista nosila tortu drugaricama, ne sićam se više di, al' bilo je to jako davno – sad sam 80 godina, a onda sam imala oko 25-26 godina. Onda se jedna moja drugarica udavala – znam da smo se smijali, kaže – šta misliš šta je uradio – samo je žurio da prija poide jabuku neg' ja' (Klara Tikvicki, r. 1929., Stari Žednik).

Za taj je običaj čuo i Zoltan Baka (r. 1958.) iz Subotice.

Sasvim osebujan način rasijecanja jabuke zabilježen je u zapisu iz 19. stoljeća u regionalne bunjevačke skupine u okolici Budimpešte. To se činilo prilikom prodaje *kumovine*, svatovske grane čiji sastavni ukrasni dio čine jabuke:

Nakon opsežna kumova govora u kojemu je obavijestio goste o mnogim potrebama nevjeste, počinje *vašar* tj. prodaja *kumovine*. Na njoj svaka jabuka predstavlja grbavoga vola ili stasitoga konja i cijeni se na stotine tisuća forinti, a prodaje se još i voće, kućne životinje, pijetao, kokoši, guske, purani itd., sve osim pozlaćene jabuke, najljepše, nabodene na glavnu granu, koju nitko ne smije poželjati jer ona pripada nevjesti. U pogađanju sudjeluju i ugledniji gosti, svećenik, vlastelinski časnik, bilježnik, sudac itd., a svaki od pozvanih dužan je nešto kupiti. Novac se unaprijed polaže na tanjur, koji se nalazi ispred kuma, umjesto sto ili tisuću forinti davala se jedna forinta, a umjesto zlata groš. Kupcu se, nakon što je položio novac, davao u ruke veli-

ki nož i jednim udarcem trebao je jabuku rasjeći na dva dijela. Ako je tako pogodio jabuku da su obje polovice pale s grane, pripala je njemu, s tim da je bilo poželjno da svoj stečeni dar pokloni bilo kojoj *snaši*, koja ga je za taj dar nagradila s toliko poljubaca koliko je groša ili krajcara položio na tanjur. Inače, ako bi udarcem noža otpala s grane samo jedna polovica jabuke, taj dio jabuke pripadao je njemu, ali ne i preostali dio na grani. Za tu polovicu može se ponovno pogađati ili je prepustiti drugome za, sada već, jeftiniju kupovinu. Kada se već završilo sakupljanje novca na ovaj način namijenjen nevjesti, slijedio je ples s nevjestom (Berkity 1839:326-327).²³²

Pojava je poznata i primorsko-ličkim Bunjevcima. Zabilježio ju je još Erdeljanović (1930:231) i drugi autori u Donjem Lapcu i okolici te u Žitniku (Bonifačić Rožin 1957; Krauessel 1956; Rastevčić 1940:170). Novija istraživanja donose značajnu potvrdu i u primorskih Bunjevaca. Od kazivača se jedino Grgo Nekić iz Žuklja pod Senjskim bilom prisjetio da su mladenci prilikom *svođenja* morali pojesti svaki svoju polovicu jabuke koju im je darovala nevjestina majka (Birt et al. 2003:523).

Rasijecanje jabuke popola da bi je mladenci pojeli poznat je i u drugim krajevima, katkada se samo spominje da mladenci pojedu jabuku zajedno, što možda znači da je nisu morali svaki put rasjeći popola. U najvećem broju potvrda u raznim krajevima (Prigorju, istočnoj Slavoniji, Bosanskoj Posavini i zapadnoj Bosni, sjeveroistočnoj Srbiji i leskovačkom Pomoravlju te Galičniku u zapadnoj Makedoniji) tako podijeljenu jabuku mladenci su trebali pojesti (ili je svaki od njih zagristi) u ložnici.²³³ Najčešće tumačenje značenja toga postupka je sljedeće: u Otoku su mladenci to činili da im djeca budu jednaka kao što je jednaka jabuka jabuci, a drugdje po Slavoniji da im djeca budu rumena; u Vidovicama u Bosanskoj Posavini, u Timočkoj krajini i u okolici Knjaževca u istočnoj Srbiji da budu lijepa kao jabuka; a u Galičniku jabuka simbolizira jedinstvo mladenaca. Zanimljivo je tumačenje u Varoši kod Slavonskog Broda: mladenci su dijelili jabuku da im djeca budu „po polak na njih obadvoje“ (Lukić 1924:330). Jabuka se dijeli i jede i u drugim prilikama. U Lupoglavu kod Dugog Sela nevjesta je nosila jabuku u njedrima, polovicu koja je bila namazana medom davala je mladoženji, a drugu je pojela sama zato da joj muž bude dobar (Dokušec 1935:231). U Meji i Praputnjaku u Primorju slično je nevjesta stavljala jabuku na grudi da bi je kasnije pojela s mladoženjom (Franić 1937:121). U Istri je također poznat takav postupak s jabukom, mladenci su zajedno pojeli jabuku u koju je mladoženja pucao kad je dolazio po nejestu. Prema općem podatku za zapadnu Istru to je činio sutradan, a u Muntrilju u okolici Pazina rasjekli su je i mladenci su je pojeli navečer kad su stigli u mladoženjin dom (Ptašinski 1890-1899; Bonifačić Rožin 1953a). Slična je novija potvrda ovoga običaja u literaturi. U području srednje Istre nevjesta je po izlasku iz roditeljske kuće gađala mladoženju

²³² S mađarskog jezika prevela Milana Černelić.

²³³ Rožić 1908:65; Lovretić 1897:435; Lukić 1924:330; Krpan 1990:200; Đermanović 1886; Demir 1994; Vuković 1994; Perić 1995; Sinožić 1995; Janjić 1959-1960; Rađenović 1937:234; Stanojević 1925:92; Reljić 1965:73; Pantelić 1974:211; Đorđević 1958:476; Kličkova-Georgieva 1965:144.

s tri jabuke, koji se skrivao da bi izbjegao udarce, a onda ih ljubomorno čuvao da bi ih na povratku iz crkve pojeli zajedno (Visintin i Ivetić 2004:24). Novija arhivska građa potvrđuje taj običaj na otoku Pašmanu: mladence je pred vratima dočekala svekrva s jabukom u rukama, prepolovili su je i svaki je pojeo svoju polovicu; jabuka je simbol ljubavi i buduće bračne sreće (Šlogar i Vrančić 1997).

Sporadično se u istočnim krajevima jugoistočne Europe (u Svinjici u rumunjskom Banatu i u Maleševu u istočnoj Makedoniji) spominje da se jabuka s barjaka rasjekla popola da bi mladenci kasnije pojeli svaki svoju polovicu (Pantelić 1971:68; Pavlović 1928:229), a ta je varijanta potvrđena i u Lici (Rastevčić 1940:170). U Vlaha u Negotinskoj krajini mladenci su prve subote iza svadbe kupovali crvene jabuke koje su zajedno pojeli (Pantelić 1970:144).

Na kraju spominjem i zanimljive običajne postupke kao dio obreda prstenovanja zabilježene u jugoistočnoj Srbiji. U pirotskom kraju kum je nakon obreda prstenovanja lomio kolač sa zataknutom svatovskom granom nad sastavljenim glavama mladenaca, svekrva je uzela jabuku s grane, podijelila je popola i dala mladencima da pojedu svaki svoju polovicu (Janković 1895:447). Slično je i u leskovačkom Pomoravlju, uz neke različite specifične detalje. Na *sofri* se nalazio kolač sa zabodnom jabukovom granom s tri kraka, na dva su kraka bili zabodeni mali kruščići, a u srednjem jabuka. Stari svat je uzeo jabuku, presjekao je i dao mladencima da odmah pojedu svaki svoju polovicu. Dva je kruščića skinuo s grane, mladenci su jednoga od njih prihvatili i prelomili ga, a potom se svatovski kolač lomio nad njihovim glavama (Đorđević 1958:476). Zanimljivo je da su pojedini elementi ovoga obreda identični u Bunjevaca u okolici Budimpešte, kod kojih je, zahvaljujući zapisu iz 19. stoljeća, sačuvano svjedočanstvo o ceremonijalnom obredu presijecanja jabuke također u sklopu obreda prstenovanja.

2.3.6. Dva karakteristična vjerovanja vezana uz svadbenu povorku

2.3.6.1. Susret dviju nevjesta

Tijekom ranijih istraživanja među podunavskim Bunjevcima saznala sam o jednom zanimljivom vjerovanju samo u Đurđinu u okolici Subotice (Černelić 1984). Nije bilo dobro da se susretnu dvije svatovske povorke jer se vjerovalo da će, ako jedna nevjesta vidi drugu, jedna od njih dvije uskoro umrijeti. Mještani su negođovali kod svećenika što su se u istom danu organizirala za redom dva ili nekoliko vjenčanja. Nesreća će ih snaći i ako svatovi sretnu povorku s Ciganima. U ostalim mjestima takvo vjerovanje nije zabilježeno (ibid. 1986a). Međutim, najnovijim ciljanim istraživanjem nekoliko je kazivača potvrdilo ovo vjerovanje u više mjesta među podunavskim Bunjevcima (Jaramazović 2011):

Kažu koja snaša prvo u koju pogleda, Bože mi prosti, tako su kazali – ta u koju se pogleda će prva umrit (Irena Tikvicki, r. 1944., Novi Žednik).

Ja sam svatkovala di su se sreli dvoji svatovi i naša snaša je(umrlač).
Kažu ne mogu obodvoje bit sritni u isti dan (Katica Bačić, r. 1938., Tavankut).

Onda se pazilo na to, ako je i bilo isti dan, al' da su jedni išli jednim sokakom, a drugi drugim da se ne sritnu. To je nosilo nesriću kad bi se dvoji svatovi sreli. Ne znam kaku nesriću i ne znam zašto, ali... (Antun Vujević, r. 1954., Lemeš).

To su kod nas rekli da ne valja kad su dvi snaše da jedna u drugu gledaju (Julija Kekezović, r. 1951. salaši na Bezdanskom putu).

I u južnoj je Mađarskoj potvrđeno ovo vjerovanje (Černelić 2012): „Neće bit sritne, ako jedna drugu vide“ (Katica Spajić. r. 1926., Kaćmar); „Nije dobro da se isti dan udaju dva brata i dvi sestre, jedna će umrit il neće bit sriće“ (Ana Bajai, r. 1938., Gara). Zanimljiva je neizravna potvrda ovoga vjerovanja prema kazivanju Katice Zelić iz Vancage udane u Kaćmar (r. 1922.), gdje je čula od jedne *snaše* (dvije sestre koje su se udale isti dan za dva brata) da više ne bi tako postupila. Poneki kazivači su naglasili da nije dobar znak ako se susretnu svadbena i pogrebna povorka.

Čini se da su i primorsko-lički Bunjevci znali za tu pojavu, premda je svjedočanstava o tome malo. U Pazarištima je potvrđena samo prema kazivanju Anke Jurčić (r. 1915.) u selu Popovači. U tom bunjevačkom kraju Like šire je potvrđena pojava da je loš znak ako se susretnu svatovska i pogrebna povorka (Černelić 1996). Zanimljivo je da je susret svatovske i pogrebne povorke nepoželjan katkada u istim mjestima u kojima je loš znak susret dviju svadbenih povorki, a ta je pojava potvrđena i u Gorskom kotaru u selu Vrata (Vondraček-Mesar 1987). Novija istraživanja potvrdila su ovu pojavu i među primorskim Bunjevcima. Od svih kazivača jedina je Đura Biondić iz Liskovca pod Senjskim bilom potvrdila da „se dvije mlade nisu smjele vidjeti jer *će jedna umrit, jedna od njih dvi umre* te se zbog toga susret dviju povorki izbjegavao“ (Birt et al. 2003:514). Nešto je više potvrda da se pazilo da se ne susretnu svadbene i pogrebna povorka, a prema pojedinim kazivačima to znači nesreću u braku i da nije dobro za porod (ibid.).

U osnovi isti postupak s istim osnovnim tumačenjem potvrđen je u Vlaha u Samarini u sjevernoj Grčkoj. Budući da je u ovih Vlaha ograničeno razdoblje održavanja svadbe, uobičajeno je održavanje više vjenčanih obreda u istome danu. Stoga su nevjeste nakon što je izišla iz crkve svatovi okruživali kako bi spriječili da dvije nevjeste vide jedna drugu. Ako bi se to dogodilo, vjerovalo se da će njezin muž nakon nje imati još toliko žena, a to bi značilo da ona neće dugo živjeti i da će se njezin muž uskoro ponovno oženiti (Wace i Thompson 1972:118). U pravcu zapada od južnih vlaških enklava pa do južnih jadransko-dinarskih graničnih područja, trag joj se može pratiti već prepoznatljivom putanjom preko jugozapadne i zapadne Makedonije, južne i jugozapadne Srbije, Crne Gore, Boke kotorske i Konavala do Dubrovačkog primorja i sporadično do spomenutih bunjevačkih područja duž Jadrana u Primorju i Lici.

Na Ohridu u selu Peštani nije dobro da se vide dvije nevjeste pa su se nastojale sakriti ili su se okrenule jedna od druge, u protivnom jedna od njih neće imati djece. U Galičniku si moraju pokriti lice jer ako se vide to znači nesreću, a jedna od njih može i umrijeti (Leibman 1972:135; Kličkova-Georgieva 1962:170). U Mrkovićima u Crnoj Gori susret svatova donosi nesreću (Vukmanović 1962:103). Podatci za

Boku kotorsku o susretu dvije nevjeste neodređeni su: „nije dobro“ (Škaljari), „izbjegava se“ (Perast) (Vukmanović, 1960:6; ibid. 1968:148). Novija istraživanja svadbenih običaja bokeljskih Hrvata potvrdila su vjerovanje da se nastojalo da se dvije nevjeste ne sretnu (Dronjić 2009). U Hercegnovskom kraju izbjegavao se susret dvaju svatova, ako bi se sreli nevjesta bi jedna drugoj okrenula glavu (Vukmanović 1960:149). U Crmnici u južnoj Crnoj Gori nije bilo poželjno da se susretnu te se susret izbjegavao, a u susjednim Paštrovićima vjerovalo se da će se nešto loše dogoditi jednome od mladoženja, ako jedna nevjesta vidi drugu (Vukmanović 1935:98-99; ibid. 1960:327). U Konavlima i u Dubrovačkom primorju postoje dva tumačenja susreta dviju svatovskih povorki: taj je susret značio urok za nevjestu (Vukmanović 1980:246; Raguž 1994) ili nesreću za svatove jer je bilo slučajeva da su se u prošlosti svatovi poklali, a katkada su i nevjeste poginule (Bonifačić Rožin 1961; ibid. 1962). U pravcu zapada duž dalmatinskog zaleđa u Livanjskom polju (u Čeprazlijama se pazilo da se svatovi mimođu jer *tu biva svašta*) i u Sinjskoj krajini se ne održavaju istovremeno dvije svadbe; na to se pazilo i na otoku Pašmanu jer se vjerovalo da jedan od parova neće imati sreće u braku (Galiot 1993; Vojnović 1984; Šlogar i Vrančić 1997).

Tragova ovome vjerovanju ima sporadično u Bosni i nešto više po panonskom prostoru. U području samostana Tavna u sjeveroistočnoj Bosni krili su nevjestu jer ako su je vidjeli neće se „zagodiniti“ (Drobnjaković 1937:85). U Glogovici u okolici Slavenskog Broda jedna od dvije nevjeste trebala je pokriti glavu da je druga ne vidi, ali se ne zna razlog tome (Balen 1996), a u Doljanovcima i Golom Brdu u Požeškoj kotlini jedna svadbena povorka nije smjela susresti drugu jer se vjerovalo da bi jedna od dvije nevjeste mogla umrijeti (Igić 1986:88; Matoković 1994). U Vukojevcima kod Našica nije bilo dobro da se dvije nevjeste sretnu (Petrović 1985). U Drenovcima u Srijemu susret dvije povorke izbjegavao se da bi se izbjegao urok (Šarić 1995).

Nadalje u beogradskom Podunavlju u južnom Banatu dvjema su se nevjestama pokrivala oči ili su se krile pri susretu svatova jer se tumačilo da, ako se vide, lošija mlada boljoj može skratiti život i sreću u braku i preudati se za njezina muža (Petrović 1931:104). U Bugarskoj se ne dopušta da jedna nevjesta vidi drugu, a u maloazijskih i trakijskih Bugara izbjegava se njihov susret i navodi se primjer da je jedna od dviju nevjesta koje su se tako srele, ubrzo umrla (Genčev 1987:86; Vakarelski 1935:379). U jugozapadnoj Srbiji izbjegavao se susret svatova jer je u protivnom moglo doći do tuče, a u aleksinačkom Pomoravlju, ako su se srele jedna drugoj bi bacale hitro šećer ili cvijeće u lice, a još ranije bacale su zemlju (Blagojević 1984:262; Antonijević 1971:149).

Osnovno značenje ovoga vjerovanja jest da je u najmanju ruku nepoželjan susret dviju nevjesti i ako se dogodi imat će loše posljedice za jednu od njih, a u pojedinim se izvorima jasno naglašava da nesreća zapravo znači smrt jedne od nevjesta npr. u Vlaha u Samarini, u zapadnoj Makedoniji, u maloazijskih i trakijskih Bugara, u sjeveroistočnoj Bosni, u Požeškom kraju i u primorskih i podunavskih Bunjevaca. Naznaka da se susret svatova izbjegava da ne bi izbila tuča u jugozapadnoj Srbiji

i u Dubrovačkom primorju, Konavlima i u Crnogorskom primorju pokazuje povezanost s jednom drugom pojavom odnosno s predajom o „svatovskim grobljima“, prema kojoj je susret dvije svadbene povorke završio krvoprolieem.

2.3.6.2. Okretanje nevjeste u svadbenoj povorci

Kao sasvim izolirana pojava ranijim je terenskim istraživanjem potvrđeno u podunavskih Bunjevaca u Đurđinu kod Subotice vjerovanje da nije poželjno da se nevjesta okreće u povorci kako ne bi tugovala za rodnim domom (Černelić 1984a). Najnovija ciljana istraživanja potvrdila su veću zastupljenost ove pojave u podunavskih Bunjevaca (Jaramazović 2011; Černelić 2012). Slično tumačenje da će se u slučaju da se okrene nevjesta vratiti u svoji rodni dom potvrđeno je u Subotici, Maloj Bosni i u južnoj Mađarskoj (samo u Kaćmaru). Još je jedna potvrda s istim tumačenjem u Subotici:

Snaša, iako je plakala kad su je odvodili iz roditeljske kuće, imala je *strogu* naredbu, a to su vikali i gledači *nemoj se okrećati, nemoj se okrećat*, jer to je bilo zabranjeno. Vjerovalo se ako se snaša okrene kad odlazi, vratit će se kući, a to i nije bilo poželjno (Kujundžić 2004:59).

Ana Pešut iz Subotice dodaje još jedno moguće tumačenje: „Al ima i ružnija rič ... (smijeh i oklijevanje) – ‘šaraće’, kažu.“ Na Nenadić salašima savjetovali su nevjestu da se nipošto ne okrene da se ne bi vratila kući (Firanj 2016:120). Da je takav postupak nevjeste značio nesreću, potvrđeno je u Starom Žedniku i Subotici („da ne izazoveš zlo“, po riječima Jelene Štilinović, r.1923. iz Subotice) te u Čavolju u južnoj Mađarskoj. U Gari se vjerovalo da će djeca biti ljepša ako se nevjesta ne okreće. Pojedini su kazivači iznosili i svoja osobna mišljenja zašto nije poželjno da se nevjesta okreće:

Neki kažu da to ne valja, al’ to kazivaju oni koji ne viruju u Boga. To je nama naš župnik rastumačio. Po mom mišljenju to samo nije lipo, da se snaša obzire okolo, jer treba bit čedna (Đula Milodanović, r. 1938., Stari Žednik).

To su obično roditelji kaz’li da se ne smiš osvrćat za njima. To je kao ono što sam slušala na Radio Mariji da je Bog naložio Jobu da uzme ženu i dicu i krene iz te zemlje i da se ne okreće natrag za sobom. Eto, možda je to ostalo od ti’ davnina (Jaga Berberović, r. 1932., Gornji Tavankut).

Sad si se oprostio od svoje prošlosti i ideš tamo u novi život, i da te ne opterećuje to, to sam ja tako razumio otprilike (Luka Štilinović, r. 1935., Subotica).

Još su poneki kazivači čuli da nije dobro da se nevjesta okreće, ali ne znaju zašto (Tavankut, Pavlovac, Lemeš).

Novija istraživanja potvrdila su tu pojavu pod Senjskim bilom među primorskim Bunjevcima:

Nevjesta se u povorci, prema kazivanju Đure Biondić iz Liskovca, nije smjela okretati jer *da će se dica uvrć sva na nju, a ne na oženju. A ako bude oženja ružan,*

onda reče cura da se ona obazirala deset puta. Grgo Nekić iz Žuklja govori da se mlada ne smije okretati jer je vikano da more na porodu dite falično biti, da more se okrenit joj sasvin sve nevaljano, dok Marko Margeta iz istog lokaliteta kaže da se nije smjela okretati da se ne bi vratila u svoj dom (Birt et al. 2003:515).

I pojedini kazivači na području Krivoga Puta (iz Podbila i Alana) tvrdili su da se nevjesta „u povorci nije smjela okretati *jer bi inače poželila tuđeg muža*. Nada Prpić Terezina iz Krivog kazuje da *bilo je takvog govora, kao natrag gledati u kuću ...da će uteč od momka natrag kući*“ (Ivić 2009:165).

Jedini trag ovoj pojavi u ličkih Bunjevaca je kazivanje Kate Klepić (r. 1934.) iz Lovinca da nije dobro da se nevjesta okreće u povorci, ali nije znala zašto (Černelić 2010). Trag vodi i do Tinja u Ravnim kotarima s tumačenjem da će nevjesta pobjeći od muža i vratiti se kući; i u Medviđi u Bukovici zna se za to, ali ne i razlog zašto to nije dobro (Černelić 2010-2011). Dalje duž Jadrana o tome nema podataka sve do područja ušća Neretve. Na području Neuma nejestu su pozvali njezini srodnici da se okrene da bi joj djeca sličila na njezin rod, a u Dubokoj i Dalmatinskom kleku to je trebala učiniti da bi se i druge djevojke iz njezinoga roda za njom udale (Kajmaković 1959:122, 126). Nadalje traga ovoj pojavi ima u Hercegovini. U Mostaru se nevjesta okrenula prema svojoj kući, ako je željela da joj djeca sliče na njezin rod (Semiz 1902:595). Na području Popova polja i u Gornjoj Hercegovini djeveri nisu dozvoljavali nejesti da se okrene da joj djeca ne bi sličila na ujake (Bratić 1903:391; Milićević 1952:193; Kulišić 1958:66). I u pojedinim krajevima u Bosni nevjesta se nije smjela okrenuti prema svojim srodnicima iz istog razloga kao i u istočnoj Hercegovini (Drobnjaković 1927:85; Kulišić 1958:66). Jedino je tumačenje ovoga postupka različito kod muslimana u Podveležju: nevjesta se nije smjela okrenuti da se ne bi vratila u svoj rod (Kulišić 1958:66).

Na jugu Jadrana potvrda ima od Dubrovačkog primorja sve do Crnogorskog primorja gdje se vjerovalo da se nevjesta neće naviknuti na svoj novi dom ako se okrene (Kajmaković 1959:128). U Boki kotorskoj je samo u Risnu potvrđena ova pojava: nejestu su njezini rođaci zvali da se okrene da bi joj djeca sličila na ujake, ali su u tome rijetko uspijevali – dozvoljavali su joj da se okrene jedino u slučaju da je njezin rod bio poznatiji i bolji od mladoženjina roda (Spasojević 1999:187). Međutim, noviji radovi i novija istraživanja potvrdila su ovaj nejestin postupak i u drugim mjestima među bokeljskim Hrvatima gdje se smatralo poželjnim da se nevjesta okrene kako bi joj djeca sličila na njezin rod, ali su je djeveri nastojali osujetiti (Marović 1998:168; Dronjić 2009). Takvo je tumačenje zabilježeno i u hercegovskom kraju (Vukmanović 1969:148). U Muslimana u Ulcinju nevjesta se na poziv brata nije okretala (ibid. 1961:114). Više potvrda o ovoj pojavi ima nadalje duž Crnogorskog primorja i na širem području Crne Gore. Najčešća varijanta je da djeveri nisu dozvoljavali nejesti da se okrene jer je poželjno da joj potomstvo bude slično mladoženjinu rodu.²³⁴ U Paštrovićima i Kućima nije posebno istaknuta zabrana, već se samo konstatira da će djeca sličiti na *ujčevinu* ako se nevjesta okrene

²³⁴ Medaković 1860:49; Jovićević 1911:753; Vešović 1935:373; Dučić 1931:225; Dobrijević 1861:125; Barjak-tarević 1955:240; Jovović 1896:68; Dobričanin 1984:125; Spasojević 1999:23, 30, 59, 80, 86, 111, 117, 124, 132, 198, 252, 279.

(ibid. 1960:32; Erdeljanović 1907:276). Prema novijoj literaturi u Kučima se poneka nevjesta uspjela okrenuti, a u Paštrovićima su nejestu braća tripot pozvala po imenu, ona se okrenula tek na treći poziv, ali se nije odazivala, dok su u prošlosti djeveri strogo pazili da se ne okrene, poneki čak i danas (Spasojević 1999:66, 173). U Lješkopolju joj je to rijetko uspijevalo jer joj *djeveri* nisu dozvoljavali, a u Morači se tumači da će joj djeca sličiti na ujake, ako se uspije okrenuti (ibid. 73, 105). U selu Petnjak u Gornjem Polimlju brat je također pozivao nejestu, a ona se trebala okrenuti ne bi li djeca sličila na ujake (Barjaktarović 1984).

Nadalje se prema istoku na Kosovu i u Srbiji (na sjeveroistoku se podaci odnose i na Srbe i na Vlahu) može pratiti ova pojava, najčešće s tumačenjem koje prevladava i u Crnoj Gori.²³⁵ Katkada ta zabrana nije tako stroga pa se samo tumači da će djeca biti slična nejestinu rodu ako se ona okrene, a ako to ne učini sličiti će na mladoženjin rod (Bošković-Matić 1962:149; Mijatović 1907:34). Na području Gruže nevjesta se nije okretala da joj se sreća ne bi preokrenula (Petrović 1948:280).

Zanimljive su pojedine sporedične potvrde zabrane okretanja nevjeste u Bilogori i u Slavanskom Kobašu kod Slavanskog Broda i vjerovanje u okolici Novske da će djeca sličiti na nejestin rod, ako se ona osvrne pri odlasku na vjenčanje prema roditeljskom domu (Ivančan i Lovrenčević 1969:21,44; Đurčević s.a.; Škrbić 2000-2001:202).²³⁶

Karakteristična prostorna distribucija ove pojave više je nego zanimljiva kada se uspoređi s razmještajem svih ranije razmatranih pojava, koje imaju i nešto širu zastupljenost na prostoru jugoistočne Europe. Riječ je o specifičnoj pojavi da bi se ta podudarnost mogla smatrati tek pukom slučajnošću. Tumačenja se razlikuju, no zanimljivo je da na istom području, iako poneka tumačenja prevladavaju, ima više varijanti koje se pojavljuju sporadično i na drugim udaljenijim prostorima. Premda su potvrde malobrojne u podunavskih i primorskih Bunjevaca tumačenja su viševrsna, a analogije im se mogu naći u pojedinim južnim i istočnim područjima jugoistočne Europe (južna Dalmacija, istočna Hercegovina, Crna Gora, pojedini krajevi Bosne i Srbija).

2.4. Okvirni osvrt na pojave izvan užeg izbora odabranih tema

Osim detaljno razmatrane prostorne zastupljenosti odabranih pojava iz svadbenih običaja, u ovome poglavlju ukazujem na određene pojave koje bi također bilo zanimljivo detaljnije proučiti, budući da prema određenim pokazateljima imaju karakterističan razmještaj u prostoru. Premda sve te pojave preostale za moguće daljnje istraživanje nemaju podjednaku gustoću potvrda na svim područjima, poput onih razmatranih u prethodnim poglavljima, gotovo je redovito riječ o istoj

²³⁵ Manojlović 1933:43; Mihailović 1971:96; Đorđević 1958:464; Rajković 1982b:140; Pantelić 1970:134; ibid. 1974:209, 210; ibid. 1975:136.

²³⁶ U Bilogori se pritom poziva nejestu kroz pjesmu da se okrene što je potvrđeno još i u Strizivojnoj kod Đakova (Andrić 1999). Moguće je da bi se temeljitijim pretraživanjem arhivske građe pronašlo još podataka na prostoru Slavonije.